

รายงานความก้าวหน้าฉบับสมบูรณ์

ระยะที่ ๑ ช่วงที่ ๒

โครงการวิจัย

“กระบวนการการเรียนรู้เพื่อสร้างสำนักการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพร ปกาเกอญอของเยาวชนบ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก”

สัญญาเลขที่ RDG๔๕N๐๐๕๐

ทีมวิจัย

๑. พระสมคิด สุจิตโต	หัวหน้าโครงการ
(คุณญาณพัทธ์ ไพรมีทรัพย์) นามปัจจุบัน	
๒. พระโทอุ ทิวากโร	ทีมวิจัย
๓. นายวิฑูรย์ ฐิติธนาวัลย์	ทีมวิจัย

และ

- เยาวชนบ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง
- ชุมชนบ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

กรกฎาคม ๒๕๔๘

“งานวิจัยยังไม่สมบูรณ์โปรดอย่านำไปใช้อ้างอิง”

รายงานความก้าวหน้าฉบับสมบูรณ์

ระยะที่ ๑ ช่วงที่ ๒

โครงการวิจัย

“กระบวนการการเรียนรู้เพื่อสร้างสำนักการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพร ปกาเกอญอของเยาวชนบ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก”

สัญญาเลขที่ RDG๔๕N๐๐๕๐

ทีมวิจัย

๑. พระสมคิด สุจิตโต
(คุณณณพัทธ์ ไพรมีทรัพย์) นามปัจจุบัน	หัวหน้าโครงการ
๒. พระโทณ ทิวาโร	ทีมวิจัย
๓. นายวิฑูรย์ ลีดิธนาวัลย์	ทีมวิจัย

และ

- เยาวชนบ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง
- ชุมชนบ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

กรกฎาคม ๒๕๔๘

“งานวิจัยยังไม่สมบูรณ์โปรดอย่านำไปใช้อ้างอิง”

คำนำ

ชุมชนบ้านแม่ระเมิง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก เป็นชุมชนป่าเกาะที่อยู่ที่เคยมีวิถีชีวิตเรียบง่าย และสามารถพึ่งตนเองได้ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในระหว่างเพื่อนบ้านและเครือญาติ เมื่อมีการเจ็บไข้ คนในชุมชนก็อาศัยองค์ความรู้ที่มีการถ่ายทอดมาอันยาวนานจากบรรพบุรุษในการรักษาโรค ใช้สมุนไพรจากป่าและที่ขึ้นตามบริเวณใกล้บ้าน มีความเชื่อมั่นว่าสมุนไพรสามารถรักษาโรคได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อการพัฒนากระแสหลักได้จู่โจมเข้ามาในชุมชนบ้านแม่ระเมิง ความเจริญ ตลอดจนการพัฒนาในด้านต่างๆ ได้นำพาความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วเข้ามาด้วยเกินกว่าที่คนในชุมชนจะตั้งรับได้ทัน ทำให้วิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณีในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านเริ่มมีวิถีการใช้ชีวิตแบบใหม่ จากสังคมแห่งการเอื้อเพื่อเอื้อแก่ กลายเป็นสังคมแห่งการริบเร่ง แข่งขันกันทำมาหากินมากขึ้น ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านตามรูปแบบวิถีแบบดั้งเดิมเริ่มรางเลือน รอคัดของการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาของหมู่บ้านเริ่มสูญหาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์ความรู้ในการใช้สมุนไพรรักษาโรคแทบไม่มีใครสืบทอด คนหนุ่มสาวรุ่นปัจจุบันของหมู่บ้าน ไม่มีใครให้ความสนใจ ทั้งนี้เพราะการได้รับการศึกษาแบบแยกส่วน เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็หันมาพึ่งพาจากร้านค้า สถานีนอนามัย โรงพยาบาล ไม่เห็นความสำคัญของสมุนไพร

จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว ทำให้ทีมวิจัยตระหนักว่า ถึงแม้บ้านแม่ระเมิงจะมีทรัพยากรสมุนไพรที่หายาก และมีค่ามากมายเพียงใด มีผู้อาวุโสที่รู้เรื่องสมุนไพรมากก็ตาม แต่หากคนในชุมชน โดยเฉพาะเยาวชนที่จะเป็นกำลังสำคัญของหมู่บ้านในอนาคตยังปล่อยปละละเลย อีกไม่นานองค์ความรู้เหล่านี้ก็จะสูญหายไปกับผู้อาวุโสที่นับวันจะมีอายุมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อไม่มีองค์ความรู้ก็ไม่สามารถจะนำเอาสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ได้อีกต่อไป

ดังนั้น จึงได้เกิดการรวมตัวกันในการทำงานวิจัยขึ้นนี้ขึ้นมาโดยมีกลุ่มเยาวชนบ้านแม่ระเมิงเป็นเป้าหมายหลักในการขับเคลื่อนและเรียนรู้งานเรื่องสมุนไพรของหมู่บ้าน เนื่องจากมองเห็นศักยภาพว่า ในชุมชนบ้านแม่ระเมิงมีเยาวชนที่รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมเรื่องต่างๆ อยู่แล้ว ซึ่ง กลุ่มเยาวชนกลุ่มนี้เกิดจากการริเริ่มของพระธรรมจาริกมาตั้งแต่หลายปีก่อน ทีมวิจัยเห็นว่าหากจะฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องสมุนไพร กลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการดำเนินงาน หากมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ทุกขั้นตอนก็จะสามารถสร้างสำนึกให้แก่เยาวชนได้ จึงเป็นที่มาของงานวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสำนึกการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรป่าเกาะของเยาวชนบ้านแม่ระเมิง ค. แม่สอง อ. ท่าสองยาง จ. ตาก ” ซึ่งในเนื้อหารายงานประกอบไปด้วยส่วนต่างๆ ได้แก่ บริบทชุมชน รายละเอียดเกี่ยวกับสมุนไพรของชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ตลอดจนแนวทางในการดำเนินงานในช่วงต่อไป อนึ่ง หากมีความบกพร่องหรือผิดพลาดประการใดเกิดขึ้นกับรายงานฉบับนี้ ทีมวิจัยใคร่ขออภัย มา ณ ที่นี้ด้วย

ทีมวิจัยฯ บ้านแม่ระเมิง

๒๕๔๘

สารบัญ

เรื่อง		หน้า
บทที่ ๑	บทนำ	๑
บทที่ ๒	วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	๖
บทที่ ๓	วิธีการดำเนินงาน	๑๖
บทที่ ๔	ผลการดำเนินงาน	๒๖
	ตอนที่ ๑ บริบทชุมชน	๒๖
	ตอนที่ ๒ รายละเอียดเกี่ยวกับสมุนไพรของชุมชน	๓๕
	ตอนที่ ๓ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน	๔๑
บทที่ ๕	แนวทางดำเนินงานในช่วงต่อไป	๔๕

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมา

จากการประชุมนานาชาติของนักการสาธารณสุขและนักอนุรักษ์พันธุ์พืช เรื่องการอนุรักษ์สมุนไพรรวม ซึ่งจัดขึ้นเป็นครั้งแรก โดยองค์การอนามัยโลก สหภาพอนุรักษ์ธรรมชาติระหว่างประเทศ และมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งโลก มีเป้าหมายการประชุมร่วมกัน คือ สุขภาพดีถ้วนหน้า ข้อสรุปสำคัญ ๆ จากการประชุมได้แก่

๑. สมุนไพรเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการสาธารณสุขมูลฐานอีกทั้งการดูแลรักษาสุขภาพตนเอง และในระบบบริการสาธารณสุขแห่งชาติ
๒. การทำลายพืชพรรณ ซึ่งเกิดขึ้นทั่วโลก จะก่อให้เกิดผลที่ตามมา อันน่าสะพรึงกลัว
๓. พืชจำนวนมากซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของยาพื้นบ้านและยาแผนใหม่ กำลังถูกคุกคาม
๔. องค์การสหประชาชาติ พร้อมทั้งหน่วยงานในเครือและประเทศสมาชิก องค์การนานาชาติทุกแห่ง พร้อมทั้งสมาชิกและองค์การเอกชนทุกแห่งให้เพิ่มความเอาใจใส่ ในด้านต่อไปนี้ ๑) ความสำคัญของสมุนไพรในการดูแลรักษาสุขภาพ ๒) การที่สมุนไพรถูกทำลายเพิ่มขึ้นในอัตราที่น่าหวาดวิตก อันเนื่องมาจากพฤติกรรมการทำลายป่าและการเก็บเกี่ยวสมุนไพรรวมจากธรรมชาติอย่างไม่เหมาะสม ทำให้สมุนไพรไม่เจริญเติบโตทดแทนได้ทันเวลา ๓) ความเป็นจริงที่ว่าบ่อยครั้งที่แหล่งพืชพรรณ ในประเทศหนึ่งสามารถส่งผลกระทบต่อประเทศอื่น ๆ ๔) สมุนไพรที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้มีค่าทางเศรษฐกิจอย่างเห็นได้ชัดและอาณาจักรพืชมีศักยภาพสูงมากในการเป็นแหล่งยาใหม่ ๆ ๕) วัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งถูกทำลายอย่างต่อเนื่องและนับวันจะสูญหายไป ถือเป็นกุญแจสำคัญในการค้นพบสมุนไพร ชนิดใหม่ อันเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติ ๖) นับเป็นความจำเป็นอย่างเร่งด่วน ที่นานาชาติจะต้องประสานงาน และร่วมมือกันกำหนดโครงการอนุรักษ์สมุนไพรรวมที่ชัดเจน เพื่อให้เกิดความแน่ใจว่าคนรุ่นหลัง จะยังคงมีสมุนไพรใช้อย่างเพียงพอ (คำประกาศเชียงใหม่ , ๒๕๔๑)

ชุมชนบ้านแม่ระเมิง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และอยู่ห่างจากอำเภอท่าสองยางประมาณ ๗๐ กิโลเมตร มีประชากรประมาณ ๕๐ คน สภาพพื้นที่หมู่บ้านเป็นที่สูงยอดดอย พื้นที่เกือบทั้งหมดอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแม่เมย ภูมิอากาศ อุณหภูมิเฉลี่ยอยู่ที่ ๒๕-๓๕ องศาเซลเซียส เหมาะกับการเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ พื้นที่ประมาณร้อยละ ๘๐ เป็นพื้นที่ต้นน้ำเขตอุทยานแห่งชาติ จึงมีทรัพยากรป่าไม้จำนวนมาก ส่วนใหญ่มีไม้สัก ไม้แดง ไม้เต็ง และพืชสมุนไพร เป็นต้น โดยอยู่ในการดูแลของกรมป่าไม้ และยังพบสัตว์ป่า มีแก้ง กวาง หมูป่า เป็นต้น ของป่า น้ำผึ้ง หน่อไม้ ลูกเนียง ฯลฯ คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตรกรรม เพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ ทำไร่ข้าว ทำนา ทำสวน เลี้ยงโค กระบือ สุกร ไก่ และหาของป่า ภายในชุมชน มีโรงเรียนขยายโอกาสตั้งอยู่ในหมู่บ้าน มีสถานี

อนามัย มี ป้อมตำรวจ มีโทรศัพท์สาธารณะ ๒ แห่ง มีการใช้พลังงานจากแสงอาทิตย์เกือบทุกบ้าน มี
 อาศรมพระธรรมจาริกซึ่งเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวบ้านในชุมชนและละแวกใกล้เคียง

วิถีชีวิตชาวปกาเกอะญอบ้านแม่ระเมิงในอดีตนั้น เป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและสามารถ
 พึ่งตนเองได้ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในระหว่างเพื่อนบ้านและเครือญาติ การเจ็บไข้อาศัยองค์ความรู้ที่
 มีการถ่ายทอดมาอันยาวนานจากบรรพบุรุษในการรักษาโรค ใช้สมุนไพรจากป่าและที่ขึ้นตามบริเวณใกล้
 บ้าน มีความเชื่อมั่นว่าสมุนไพรสามารถรักษาโรคได้

ปัจจุบันตั้งแต่มีการประกาศให้นโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติใน
 ช่วงเวลา ๓๐ ปี ที่ผ่านมา ซึ่งมุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจและโครงสร้างพื้นฐาน ได้ก่อให้เกิดการ
 แข่งขันกัน ความมั่นคงในด้านการเงินรายได้ครบครัน ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนแม่ระเมิงมี
 สิ่งก่อสร้างเริ่มมีโรงเรียน มีสถานีอนามัย มีตำรวจ มีสำนักงานพิทักษ์ป่าไม้ของกรมป่าไม้จึงส่งผลกระทบ
 ต่อวิถีชีวิตของคนปกาเกอะญอ ภูมิปัญญาด้านสมุนไพร ความเชื่อในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ที่อาศัยยา
 สมุนไพรได้ลดลง การถ่ายทอดและสืบทอด ภูมิปัญญาองค์ความรู้ในการใช้สมุนไพรเริ่มที่จะสูญหาย
 จากการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้ชุมชนแห่งนี้อ่อนแอลง วิถีชีวิตและค่านิยมอันดั้งเดิมได้ถูกละเลย
 เยาวชนรุ่นใหม่ ไม่เห็นคุณค่าของสมุนไพร ไม่ตระหนักห่วงแหน การถ่ายทอด การสืบทอด ไม่มี การรักษา
 การขยายพันธุ์พืชสมุนไพร ความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต เป็นทางเลือก
 สาเหตุต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์นี้เนื่องจากกระแสสังคมปัจจุบัน ที่มีการรักษาโรคด้วยยาแผน
 ปัจจุบัน ที่หาซื้อได้ง่าย ไม่ยุ่งยาก ไม่ต้องนำมาปรุงให้ยาก การสั่งซื้อพืชสมุนไพรจากภายนอกชุมชนทำ
 ให้ สมุนไพรในชุมชนลดลง ความรู้ที่มีอยู่ได้เริ่มสูญหาย ขาดการถ่ายทอดขาดการสืบทอดความรู้ การ
 รักษาโรค ความสำคัญ ความห่วงแหน ความเชื่อมั่นในประสิทธิภาพรักษาโรคได้ ในอนาคตความรู้เหล่านี้
 มีแนวโน้มว่าจะสูญหายมากยิ่งขึ้น

ปรากฏการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อชุมชนในหลายด้าน ในแง่ของเศรษฐกิจ ยาสมุนไพร
 หาได้จากป่าไม่ต้องซื้อ ไม่เสียเงินประหยัดค่าใช้จ่าย เมื่อเทียบกับการเข้ารักษาตัวตามโรงพยาบาล
 สถานีอนามัย ต้องใช้จ่ายเงินมากกว่ากัน เช่น ค่ายา ค่ายา ผลกระทบต่อสุขภาพ ส่งผลดีต่อสุขภาพ ไม่มี
 สารพิษตกค้าง ร่างกายสามารถขับสารต่าง ๆ ในยาสมุนไพรออกได้ ผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคน
 กับป่า ในอดีตปัจจุบันคนยังต้องอาศัยป่า ป่าให้ชีวิตคนดำรงอยู่ได้เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งยารักษา
 โรค เป็นแหล่งพักผ่อน ที่พัก อาศัย คนไม่เห็นคุณค่าสมุนไพรก็ยอมไม่เห็นคุณค่าของป่าเช่นกัน

สถานการณ์เกี่ยวกับพืชพันธุ์สมุนไพร ที่เริ่มถูกละเลย ทอดทิ้งจากคนหนุ่มสาวรุ่น ปัจจุบัน
 มากขึ้น ด้วยเหตุที่คนหนุ่มสาว คนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบแยกส่วนการใช้ชีวิตของชาวบ้านแบบ
 สำเร็จรูปมากขึ้น บริโภคนิยมมากขึ้น มีปัญหาโรคภัยไข้เจ็บก็เข้าหาซื้อยาจากร้านค้า สถานีอนามัย
 โรงพยาบาล คนหนุ่มสาวเลยไม่เห็นความสำคัญของสมุนไพร เนื่องจากการศึกษาต่อในเมือง ใช้ชีวิต ขาย
 แรงงานในเมือง คนรุ่นใหม่ที่จะสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพร พืชพันธุ์สมุนไพร สายพันธุ์ ถึงแม้ว่าความรู้ยา

สมุนไพรรักษา ความหลากหลายพันธุ์พืชสมุนไพร ยังมีผู้เฒ่าผู้แก่ที่ถ่ายทอดความรู้และท่านเหล่านี้ในวันอายุมากขึ้นทุก ๆ วัน ความรู้เหล่านี้จะสูญหายไปพร้อม ๆ กับผู้เฒ่าผู้แก่ เช่นกัน

หากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นยังดำเนินการอยู่ ภูมิปัญญาอันมีค่า อันมีประโยชน์ เหล่านี้ก็จะขาดการสืบทอดและสูญหายในที่สุด ทั้งที่ชุมชนแม่ระเมิงยังมีป่าที่มีพันธุ์พืชสมุนไพรหลากหลายชนิด ถึงแม้จะถูกทำลายไปบ้าง จากสาเหตุที่มีพ่อค้าได้เข้ามาสั่งซื้อสมุนไพรบางชนิดจากชุมชนก็ตาม องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับสมุนไพร วิธีการรักษา วิธีการปรุงยา ปริมาณในการใช้ที่ยังคงอยู่กับคนเฒ่า คนแก่ในชุมชน การที่จะให้เด็กเกิดการเรียนรู้เพื่อให้เกิดสำนึกในการรักษาหวงแหน ให้มีการฟื้นฟูและสืบทอด ภูมิปัญญาสมุนไพรจำเป็นอย่างมาก ต้องมีผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้คือ ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน หมอพื้นบ้านในชุมชนที่ขาด ไม่ได้ต้องมี ผู้ที่รับการถ่ายทอด เพื่อการฟื้นฟูและสืบทอด องค์ความรู้เหล่านี้คือ เยาวชนหนุ่มสาวในชุมชน ด้วยเหตุที่ว่าเยาวชน ในวันนี้จะเป็นผู้ใหญ่ในวันหน้า จำเป็นต้องมีการสำรวจ รวบรวมสายพันธุ์พืชสมุนไพร รวบรวมองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพรปลูกาเภสัชของบ้านแม่ระเมิง ก่อนจะสูญสิ้นไป

ในชุมชนบ้านแม่ระเมิง มีเยาวชนที่รวมกลุ่มกันทำกิจกรรม โดยการริเริ่มของพระธรรมจาริก มาตั้งแต่หลายปีก่อน กิจกรรมที่ได้กระทำร่วมกันได้แก่ การออมทรัพย์ การช่วยงานพัฒนาของหมู่บ้าน และอาศรมฯ การทำกิจกรรมเชื่อมเครือข่ายกับเยาวชนหมู่บ้านอื่น เป็นต้น ทีมวิจัยเห็นว่าหากจะฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพร กลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการดำเนินการ หากมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ทุกขั้นตอนก็จะสามารถสร้างสำนึกให้แก่เยาวชนได้ ดังที่คณะกรรมการสตรี โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน กล่าวไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง ทั้งในการพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง หรือเกี่ยวข้องกัน การทำมาหากินหรือสภาพความเป็นอยู่กิจกรรมที่ดำเนินอยู่นี้เป็นไปเพื่อสนองต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชน จึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัต ของการเรียนรู้ เมื่อได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไขเมื่อได้แนวทางแล้วสมาชิกนำกลับไปลงมือปฏิบัติ แล้วกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกัน เพื่อสรุปทบทวน เพื่อหาหนทางต่อไป กระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ นี้เท่ากับการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่มและผลพวงจากการเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงดังกล่าว ยังช่วยแก้ปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ (คณะกรรมการสตรี โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน : อ่างในปาริชาติ วลัยเสถียร . ๒๕๔๓) เช่นเดียวกับ พรพิไล เลิศวิชา ที่กล่าวไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มนุษย์ได้มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้ กระบวนการเรียนรู้คือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกกระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว (อ่างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร , ๒๕๔๓)

โจทย์วิจัย :

จะจัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธธรรมเพื่อสร้างสำนึกสำหรับการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรปกากะญอของเยาวชนบ้านแม่ระเมิงได้อย่างไร

คำถามย่อย :

๑. การเรียนรู้เพื่อสร้างสำนึกในวิถีชีวิตเดิมของปกากะญอในอดีตและในปัจจุบันเป็นอย่างไร ?
๒. องค์ความรู้ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับสมุนไพรของบ้านแม่ระเมิงมีอะไรบ้าง ?
๓. สถานการณ์เกี่ยวกับสมุนไพร ในอดีต ปัจจุบันเป็นอย่างไร และจะมีแนวโน้มในอนาคตเป็นอย่างไร ?
๔. จะจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างไรให้เยาวชนมีสำนึกเห็นคุณค่าและหวงแหนภูมิปัญญาสมุนไพรของชุมชน?
๕. จะมีรูปแบบวิธีการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรของชุมชนอย่างไร ?

วัตถุประสงค์ :

๑. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างสำนึกของชาวปกากะญอทั้งในอดีตและในปัจจุบัน
๒. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับสมุนไพรปกากะญอ
๓. เพื่อศึกษาสถานการณ์เกี่ยวกับสมุนไพรทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต
๔. เพื่อศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในการสร้างสำนึกให้เยาวชน ตระหนัก เห็นคุณค่าและหวงแหนภูมิปัญญาสมุนไพรของชุมชน
๕. เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรปกากะญอ

ผลที่คาดว่าจะได้รับ :

๑. ได้องค์ความรู้และภูมิปัญญาพืชสมุนไพรของชาวปกากะญอ
๒. ได้รูปแบบและบทเรียนการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อนำไปพัฒนาภูมิปัญญาพืชสมุนไพรของชาวปกากะญอ และเยาวชนสามารถตระหนักในคุณค่าและหวงแหนสมุนไพร
๓. ได้ทำเนียบสมุนไพร

ผลที่คาดว่าจะได้รับในช่วงที่ ๑

๑. ทำเนียบพันธุ์พืชสมุนไพรและทำเนียบปราชญ์ชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาสมุนไพร
๒. สำนึกและความตระหนักของเยาวชนต่อสมุนไพร
๓. แผนปฏิบัติการเพื่อการฟื้นฟู สืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับพันธุ์พืชสมุนไพร

ของชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย :

๑. ขอบเขตด้านพื้นที่ บ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก
๒. ขอบเขตเนื้อหา

๒.๑ ศึกษาชุมชน ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพ , ประวัติความเป็นมาของชุมชน , โครงสร้างทางสังคมของชุมชน , ความสัมพันธ์ในชุมชน , แผนที่วงจรชีวิต , ประเพณี วัฒนธรรม , สุขภาพ โรคและการรักษา ,

๒.๒ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาสมุนไพร ได้แก่ ประเภท ลักษณะ , ชื่อเรียกเทียบกับภาษาไทย สามัญวิทยาศาสตร์ , วงจรชีวิต การขยายพันธุ์ ของสมุนไพรพื้นบ้าน , คุณค่าทางยา สรรพคุณ , ลักษณะ วิธีการใช้ประโยชน์ และข้อบ่งใช้ , วิธีการปรุงยา , วิธีการเก็บยามาปรุง , ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

๒.๓ สถานการณ์ของสมุนไพรทั้งในอดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต ในเรื่องของปริมาณ , การใช้ประโยชน์ , ความรู้ความเข้าใจ , ความสำนึกและความตระหนัก ฯลฯ

๒.๔ แผนปฏิบัติการเพื่อฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง กับพันธุ์พืชสมุนไพร ปุกาเกอะญอ

วิธีการดำเนินการ : ระยะเวลา ๖ เดือน แบ่งเป็น ๓ ช่วง

๑. ช่วงที่ ๑ เป็นการรวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับพันธุ์พืชสมุนไพรควบคู่กับการสร้างสำนึกและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟู อนุรักษ์ และสืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับพันธุ์พืชสมุนไพร โดยผ่านกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสำรวจร่วมกันของคนในชุมชน สิ้นสุดที่ร่วมกันว่าแผนปฏิบัติการ ที่จะฟื้นฟูและสืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาสมุนไพร

๒. ช่วงที่ ๒ เป็นการดำเนินงานเพื่อฟื้นฟูและสืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญา เกี่ยวกับพันธุ์พืชสมุนไพร ตามแผนปฏิบัติการที่ได้จากการดำเนินการในช่วงที่ ๑

๓. ช่วงที่ ๓ เป็นการสรุปบทเรียนการดำเนินงาน

บทที่ ๒ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารแนวคิด ทฤษฎีทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบของการศึกษา และนำไปสู่ความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เป็นที่มาของการวิจัย ใน ๒ ประเด็นใหญ่ ๆ ได้แก่

๑. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสมุนไพร
๒. การเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้

๑. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสมุนไพร

วุฒิ วุฒิศรรมเวช (๒๕๔๕, ๗๓) ได้กล่าวถึงการรู้จักตัวยาไว้ว่า สมัยโบราณไม่มีเครื่องมือที่จะนำมาวิเคราะห์เพื่อจำแนกตัวยา แต่โบราณณาจารย์ก็มีหลักในการพิจารณา เพื่อให้รู้จักตัวยา ต่าง ๆ อย่างถูกต้อง โดยอาศัยหลักการรู้จักตัวยา ๕ ประการ ซึ่งเป็นวิธีการดูและจำแนกตัวยา ว่าตัวยานั้น ๆ เป็นเครื่องยาชนิดเดียวกันกับที่แสดงไว้ในตำรับยา หรือตรงตามตัวยาที่ต้องการหรือไม่ โดยพิจารณาตามหลัก ๕ ประการ

๑. **รู้จักรูปลักษณะ** คือ รู้ว่าตัวยานั้น ๆ มีรูปร่างหรือลักษณะ เป็นอย่างไร เช่น ในพืชวัตถุ รู้ว่าเป็นต้น ใบ ดอก แก่น กระจับ ผัก เนื้อ ผล ยาง ของพืช ๆ นั้น มีรูปลักษณะอย่างไร เป็นต้น ในสัตว์วัตถุ รู้ว่าเป็นหัว หน้ งอ ตี กราม กรวด กระดูก เลือด ฟัน ของสัตว์นั้น ๆ มีรูปลักษณะอย่างไร เป็นต้น ในธาตุวัตถุ รู้ว่า เป็นบัลลังก์ศิลา แกลีสสมุทร กำมะถันแดง ทองคำ ของธาตุนั้น ๆ มีรูปลักษณะอย่างไร เป็นต้น
๒. **รู้จักสี** คือ รู้ว่าตัวยานั้นมีสีเป็นอย่างไร เช่น รู้ว่าสีของแก่นฝางเส. มีสีส้ม ผักแพวแดงมีสีแดง รงทองมีสีเหลือง กำมะถันแดงมีสีแดง กระดองปลาหมึกมีสีขาว งาช้างมีสีขาวนวล จุนสีมีสีน้ำเงิน
๓. **รู้จักกลิ่น** คือ รู้ว่า ตัวยานั้น ๆ มีกลิ่นเป็นอย่างไร เช่น รู้ว่ากลิ่นของแฝกหอมมีกลิ่นหอม เกสรดอกบัวหลวงมีกลิ่นหอมเย็น ชมดเช็ดมีกลิ่นหอม หัวกระเทียมมีกลิ่นฉุน มหาหิงค์มีกลิ่นเหม็น
๔. **รู้จักรส** คือ รู้ว่าตัวยานั้น ๆ มีรสเป็นอย่างไร เช่น รู้ว่ารสของเบญจกานีมีรสฝาด น้ำผึ้งมีรสหวาน บอระเพ็ดมีรสขม รกมะดันมีรสเปรี้ยว เม็ดกระเบา มีรสเฆมามัน เกลือมีรสเค็ม หัวถั่วพุมมีรสมัน
๕. **รู้จักชื่อ** คือ รู้จักชื่อของพืชสัตว์ต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ทำยา ที่มี รูปลักษณะ สี กลิ่น รส ต่าง ๆ ว่า เรียกว่าอย่างไร เช่น เจตมูลเพลิง ขิง กระเทียม สมอเทศ ยาตำ ไบมะกา นอแรด เขี้ยวปลาพูน สารส้ม ดินประสิว เป็นต้น

สำหรับรสของสมุนไพร วุฒิ วุฒิศรรมเวช (เพ็งอ้ง, ๗๔ – ๗๕) ได้แบ่งรสยาออกเป็น ยารสประธาน ๓ รส และรสยา ๗ รส ดังต่อไปนี้

ยารสประธาน ๓ รส ได้แก่

๑. ยารสเย็น ได้แก่ ยาที่ปรุงขึ้นจากตัวยามีรสเย็น เช่น ใบไม้ที่มีรสเย็น เกสรดอกไม้ที่ไม่ร้อน เขี้ยว เขา งา นอ กระดุก เป็นต้น เมื่อนำมาปรุงเป็นยาแล้ว จะได้ยารสเย็น

๒. ยารสร้อน ได้แก่ ยาที่ปรุงขึ้นจากตัวยามีรสร้อน เช่น เบนญูกุล ตริกฏุก กะเพรา หัสศุณ เป็นต้น เมื่อนำมาปรุงเป็นยาแล้ว จะได้ยารสร้อน

๓. ยารสสุขุม ได้แก่ ยาที่ปรุงขึ้นจากตัวยามีรสสุขุม เช่น โกฐต่าง ๆ เทียนต่าง ๆ กฤษณา เกสรทั้ง ๕ ชะลูด เป็นต้น เมื่อนำมาปรุงเป็นยาแล้วจะได้ยาที่มีรสสุขุม

ยารสประธาน ๙ รส เป็นรสของเครื่องยา คือ ตัวยาสมนไพร แต่ละชนิดที่นำมาปรุง เป็นยารสของเครื่องยาที่นิยมใช้เป็นหลักในประเทศไทย มี ๙ รส และรสจิตอีก ๑ รส รวมเป็น ๑๐ รส แต่คราจารย์ก็ยังนิยมรสยา ๙ รสอยู่เช่นเดิม มีดังนี้ ยารสฝาดขอบสมาน ยารสหวานซึมซาบไปตามเนื้อ ยารสเมาเบื่อแก้พิษ ยารสขมแก้ทางดีและโลหิต ยารสเผ็ดร้อนแก้ลม ยารสมันแก้เส้นเอ็น ยารสหอมเย็นบำรุงหัวใจ ยารสเค็มซึมซาบไปตามผิวหนัง ยารสเปรี้ยวกัดเสมหะ ในตำราเวชศึกษาจัดรสาเพิ่มอีก ๑ คือ ยารสจิต ใช้สำหรับ แก้ในทางเตโช ขับปัสสาวะ ดับพิษร้อน แก้ไข้

วุฒิ วุฒิธรรมเวช (๒๕๔๕, ๗๙ - ๑๑๓) กล่าวว่า พืชพรรณไม้นานาชนิด ที่จะนำมาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรคและแก้ไข้ จะต้องรู้ว่า เขาส่วนใดมาทำเป็นยา เช่น ราก หัว เหง้า เปลือก กระพี้ แก่น ใบ ดอก ลูก เปลือกลูก ฝัก เมล็ด เกสร ยาง หรือ ใช้ทั้ง ๕ เป็นต้น และจะต้องรู้จักตัวยา ๕ ประการ คือ รูปลักษณะ สี กลิ่น รส ชื่อ ว่าเป็นอย่างไร ท่านแบ่งไว้เป็น ๕ จำพวก คือ

๑. จำพวกที่ ๑ คือ ต้น ได้แก่พืชต่าง ๆ ที่นิยมเรียกว่าต้น มีทั้งเป็นพืชล้มลุก พืชยืนต้น ขนาดเล็ดบ้าง ใหญ่บ้าง สูงบ้าง ต่ำบ้าง เป็นไม้ทรงพุ่ม ทรงสูง มีแก่นบ้าง ไม่มีแก่นบ้าง เช่น กฤษณา เนื้อไม้, ไม้หอม เนื้อไม้ รสหอมสุขุม บำรุงโลหิต แก้ตับปอดพิการ แก้ไข้เพื่อเสมหะและลม แก้ลมวิงเวียน บำรุงหัวใจ กรรณิการ์ ดอก รสขมหวาน แก้ไข้ แก้ลมวิงเวียน ทำสีผสมอาหาร ให้สีส้ม ราก รสขมหวาน ฝาด แก้ท้องผูก บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง บำรุงเส้นผม **กรวยป่า** สีเหลือง, ก้วย(เหนือ), คอแลน (อีสาน) ดวย(เพชรบุรี), หมากผาสาม ใบ รสเมาเบื่อ แก้ไข้พิษ ไข้กาฬ แก้โรคผิวหนังผื่นคัน แก้ริดสีดวงจุก, ราก รสเมาขื่น แก้ท้องร่วง แก้ดับพิษ แกพิษกาฬ แก้ผื่นคัน แก้ริดสีดวง **กล้วย** กล้วยน้ำว้า, กล้วยดิบ, กล้วยไข่, กล้วยหอม ผลดิบ รสฝาด แก้ท้องเสียเรื้อรัง โดรยแผลเรื้อรัง แผลเน่าเปื่อย ใบ รสเย็นจิต แก้เม็ดผดผื่นคัน ราก รสฝาดเย็น แก้ไข้ ร้อนในกระหายน้ำ แก้ไข้ท้องเสีย

๒. จำพวกที่ ๒ คือ เถา – เครือ ได้แก่ พืชที่มีลำต้นเป็นเถา (มีมือสำหรับเกาะ มีก้นวนบ้าง เช่น เถาวัลย์เปรียง เถาหัวด้วน ที่ไม่มีมือเกาะ แต่นิยม เรียกว่าเถามาแต่โบราณ) เครือ (ไม่มีเครือสำหรับเกาะ) พาดพันไปตามสิ่งอื่น ๆ หรือ เลื้อยไปตามพื้นดิน เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง สั้นบ้าง ยาวบ้าง ที่นิยม เรียกว่าเถา หรือ เครือ เช่น ก้นจ้ำ ใบ รสจิตเย็น ใบสด ตำคั้นเอาน้ำหยอดตา แก้ตามัว ตำพอกแผลสด แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ก้นบั้งน้อย ราก รสจิตเย็น ต้มดื่ม แก้ไข้ แก้ร้อนใน ก้นปิด ใบก้นปิด (ทั่วไป), บั้งปอน (เชียงใหม่) ราก รสฝาดขม แก้ไข้ แก้ไข้ท้องเสีย แก้ธาตุไม่ปกติ แก้โรคเกี่ยวกับทางเดินปัสสาวะ

กระเช้าสีดา ราก รสเผ็ดร้อน ขับลมในลำไส้สำหรับทารกแรกเกิด ทำให้ระดูมาตามปกติ บำรุงร่างกาย กินมากทำให้อาเจียน กระดอม ชี้อาดง(สระบุรี) ผักแคบป่า(น่าน) มะนอยจา (เหนือ) ,มะนอยหก,มะนอยหกฟ้า (แม่ฮ่องสอน) ลูกอ่อน รสขมเย็น บำรุงน้ำดี แก้ดีพิการ เจริญอาหาร ดับพิษภูลหิต บำรุงหมัด ลูก แก้ไข้ แก้มดลูกอักเสบ กระโดลิง กระโดเต่า ,โศกหนูย (ชัยภูมิ),มะลือคำ(เชียงใหม่) ปอกระโดลิง (ราชบุรี) เถา รสเบื่อเมา แก้พิษทั้งปวง แก้ไข้ตัวร้อน ขับเหงื่อ แก้พิษฝี แก้ไข้เชิงงู

๓. **จำพวกที่ ๓ หัว - เหง้า** เป็นพืชจำพวกที่ลงหัว (รากเก็บสะสมอาหาร) หรือ มีลำต้นใต้ดิน (เหง้า) ส่วนใหญ่เป็นพืชล้มลุก ลำต้นหรือใบจะเหี่ยวแห้งไปในหน้าแล้ง และงอกงามในหน้าฝน ซึ่งนิยมเรียกกันว่า หัวหรือ เหง้า เช่น กลอย กลอยข้าวเหนียว (อีสาน) กอยนง (เหนือ) หัว รสเมาเบื่อ กัดเถาด้านในท้อง หุงน้ำมันใส่แผล กัดฝ้ายกัดหนอง มีพิษ ทำให้อาเจียร มึนงง กระชาย กระชายเหลือง ,หัวละแอน (เหนือ) ,ชิงแดง,ชิงทราย (อีสาน) เหง้า รสเผ็ดร้อนขม แก้โรคในปาก แก้ลมอัมบังเกิดแก่กองหทัย วาต ขับระดูขาว แก้ใจสัน แก้บิดมูกเลือด แก้ปวดแบ่ง แก้ลำไส้ใหญ่อักเสบ แก้ปวดมวนในท้อง บำรุงกำลัง ราก (นมกระชาย) รสเผ็ดรสขม แก้กามตายด้าน ทำให้กระชุ่มกระชวย กระดาดขาว เมาะขาว (ปัตตานี), หัวชะออกขาว, ออกดิบ (ใต้) ,กะเอาะขาว (ชุมพร) ,ผักบุก (เหนือ) หัว รสเมามัน กัดเถาดานในท้อง กัดฝ้ายแผลหนอง แก้มะเร็ง ฆ่าพยาธิภายนอก กระดาดแดง เหง้า รสคันเมา หุงน้ำมันสมานแผล ผสมทำยากัดฝ้ายแผลหนอง **กระเทียม** หอมเทียม (เหนือ) ปะเข้ว่า (แม่ฮ่องสอน) ลสุณา (สันสกฤต) ใบ รสร้อนฉุน กระทำให้เสมหะแห้ง กระจ่ายโลหิต แก้ลมปวดมวนในท้อง หัว รสร้อนฉุน แก้กลากเกลื้อน แก้แผลเนื้อร้าย บำรุงธาตุ ขับโลหิตระดู แก่ริดสีดวงอก แก้คออักเสบ แก้ไอ แก้จุกเสียดแน่นเฟ้อ แก้ขัดปัสสาวะ แก้ปวดพิการ แก้เสมหะ แก่น้ำลายเหนียว ลดความดันโลหิต

๔. **จำพวกที่ ๔ ผัก** เป็นพืชที่นิยมเรียกกันว่า ผัก มีต้นเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง ใช้เป็นอาหาร บ้าง อยู่ในลำน้ำบ้าง อยู่บนบกบ้าง เช่น กระชับ หญ้าผมยุง (เชียงใหม่) ชั๊อัน (อีสาน) เกียงนา ,มะชะนัดน้ำ (เหนือ) ,ชีครอก (ราชบุรี) ราก รสเย็นจัด ดับพิษร้อน แก้ไข้ ขับปัสสาวะ ผักกะเจด ผักกรุ่นอน นม รสจัดเย็น แก้ไข้ตัวร้อน ถอนพิษตับอักเสบ ใบ รสจัดเย็น ดับพิษปวดร้อน แก้ไข้ ดับพิษ ผักกะโجم ผักกะโสม, อ้มกบ (เชียงใหม่) ส่วยหุยเชียง (จันทบุรี) ใบและต้น รสเย็น แก้ไข้พิษ ไข้ตัวร้อน ไข้หวัด แก้ปวดศีรษะ ผักกาดนา เป็นพืชจำพวกผัก ทั้งต้น รสเย็น กระทุ้งพิษ ขับพิษร้อน ขับพิษไข้หัว ขับเหงื่อ ผักกาดน้ำ หญ้าเอ็นยืด หญ้าเอ็นอืด (เชียงใหม่) ทั้งต้น รสเย็น ขับปัสสาวะ แก่นิว แก้ไข้หัว แก้กามโรค แก้ทางเดินปัสสาวะ

๕. **จำพวกที่ ๕ เห็ด** ตามหลักเภสัชกรรมเดิมท่านจัดไว้เป็นธาตุวัตถุ ปัจจุบันท่านได้จัดไว้เป็นจำพวกพืชวัตถุ เนื่องจากมีการเจริญเติบโตได้จะอย่างไรก็ตาม ก็ถือเป็นเภสัชวัตถุอย่างหนึ่ง เช่น เห็ดกระถินพิมาน รสฝาดเห็ดเบือ ดับพาร้อน ถอนพิษร้อน ถอนพิษไข้ แก้เริ่ม งูสวัด ไฟลามทุ่ง ดับพิษฝี แก้อักเสบ แก้ไข้พิษกาฬ เห็ดกระโดน , เห็ดตีนตุ๊กแก เห็ดจิก รสเมาเล็กน้อย ทำแกงขั้วรับประทาน ถ่ายพยาธิตัวตืด เห็ดข่า รสเมาเบื่อ แก้ลมกองละเอียด แก่นอนไม่หลับ แก้ไข้พิษ

คณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างสวนสมุนไพรในวัด สำนักพุทธมณฑล กรรมการศาสนา (๒๕๔๔, หน้า ๑ - ๒) กล่าวไว้ว่า สรรพคุณของพืชสมุนไพรแต่ละชนิดที่จะนำมาทำเป็นยาหรือเป็นอาหารเสริมสุขภาพจะมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น เก็บถูกส่วน ถูกต้น ถูกเวลา ถูกวิธี และเก็บรักษา หลังจากนั้นอย่างถูกต้อง ซึ่งปัจจัยเหล่านั้นมีผลต่อตัวยาที่สำคัญที่จะทำให้การใช้นั้นมีประสิทธิภาพตามที่ต้องการหรือไม่ ปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง คือ ช่วงเวลาที่เก็บสมุนไพรอย่างเหมาะสมโดยมีหลักทั่วไปดังนี้

๑. ประเภทรากหรือหัว เก็บในช่วงที่พืชหยุดการเจริญเติบโต ใบ, ดอกเริ่มร่วงหมด เก็บในช่วงฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อน เพราะช่วงนี้มีการสะสมปริมาณของยาไว้มาก

๒. ประเภทใบหรือต้น ควรเก็บในช่วงที่พืชเจริญเติบโตมากที่สุด หรือตามที่ระบุไว้อย่างชัดเจน เช่น เก็บเพลสด (ไม่อ่อนไม่แก่เกินไป) หรือช่วงดอกตูมเริ่มบาน เพราะช่วงเวลานี้มีการสะสมปริมาณของยาไว้มาก

๓. ประเภทเปลือกต้นและเปลือกกราก (ซึ่งควรระวังไม่ให้ต้นตายด้วย)

- เปลือกต้นเก็บช่วงฤดูร้อนต่อกับฤดูฝน ปริมาณยาในเปลือกสูง และลอกเปลือกง่าย (ควรใช้กิ่งหรือแขนง)

- เปลือกกราก ควรเก็บช่วงต้นฤดูฝน

๔. ประเภทดอก เก็บในช่วงดอกเริ่มบาน แต่บางชนิดเก็บในช่วงดอกตูมเช่น กานพลู

๕. ประเภทผลและเมล็ด โดยทั่วไปเก็บผลแก่, เมล็ดเต็มที่

นอกจากวิธีการข้างต้นแล้ว ยังมีการเก็บยาตามฤดู ยามและทิศอีกด้วย ซึ่งเรียนรู้ได้จากตำราพื้นบ้านบางเล่ม ที่มีประสบการณ์การเก็บยาหรือใช้ยามาเป็นเวลานาน นอกจากนั้นยังมีปัจจัยอื่นๆ อีกด้วย เช่น สภาพพื้นที่ปลูก สิ่งแวดล้อมภูมิอากาศ การเจริญเติบโตซึ่งมีผลต่อตัวยาในสมุนไพร ดังนั้นควรศึกษาหาข้อมูลอย่างละเอียดก่อนที่จะเก็บสมุนไพรมาเป็นยารักษาโรค สมุนไพรส่วนใหญ่ใช้สด จะมีสรรพคุณมากที่สุด แต่บางชนิดก็สามารถแปรรูป และเก็บไว้ใช้ได้ซึ่งต้องศึกษาวิธีเก็บรักษาให้ถูกต้องโดยทั่วไปต้องทำให้แห้งสะอาด เก็บในที่แห้ง มีอากาศถ่ายเทดี ไม่มีหนูแมลง บางอย่างไม่ได้ก็ต้องศึกษาอย่างละเอียดต่อไป

สำหรับผลไม้ที่มีคุณค่าเป็นสมุนไพร อุดร พงษ์ใส (๒๕๔๔, ๔) กล่าวไว้ว่า ผลไม้เป็นแหล่งรวมคุณค่าของเกลือแร่วิตามินหลายชนิด โดยเฉพาะวิตามินซีในผลไม้รสเปรี้ยว และกรดผลไม้ที่ช่วยบำรุงผิวพรรณ มีกากใยที่ช่วยทำความสะอาดระบบขับถ่ายเป็นคุณค่าที่รู้กันดีอยู่แล้ว แต่นอกจากที่กล่าวมา ยังมีสารอีกหลายชนิดที่เป็นตัวเอกในสรรพคุณทางยา เช่น สารแทนนิน (Tannin) พบมากในผลดิบที่มีรสฝาด ช่วยในการสมานแผล ห้ามเลือด ฆ่าเชื้อที่เป็นต้นเหตุโรคท้องร่วง เป็นต้น และสารเพ็คติน (Pectin) ที่พบในผลสุกมีลักษณะเป็นเมือกใส ช่วยดูดน้ำในลำไส้ ทำให้กากอาหารพองตัวและกระตุ้นให้บีบตัวเพื่อขับถ่ายออกมา เป็นต้น

สำหรับการปรุงยาสมุนไพรจากผลไม้ อฤชร พงษ์ไสว (๒๕๔๔, ๔) กล่าวว่า สมุนไพรผลไม้ นอกจากกินผลเป็นสำคัญแล้ว ยังนำส่วนต่างๆมาปรุงเป็นยาตามตำรับได้หลายวิธี เช่น

- **น้ำผลไม้** มีรสอร่อยขึ้นใจ โดยนำผลสดมาคั้นหรือผลแห้งมาต้ม เช่น น้ำมะตูม น้ำมะขาม น้ำแอปเปิ้ล เป็นต้น
- **ยาทาและยาพอก** มักใช้สมุนไพรสด เช่น ใบ ราก ตำพอแหลกถ้าแห้งมากให้เติมน้ำลงไปเล็กน้อย คั้นน้ำทาหรือใช้กากพอกด้วย บางส่วนของสมุนไพร เช่น ราก หรือหัว อาจฝนกับฝาน้ำมันดินเผาหรือที่เรียกว่า ฝาละมี ถ้าสมุนไพรแห้งอาจเติมน้ำหรือน้ำปูนใส เพื่อให้ฝนยาออกมาชั้นเหลว
- **ยาชง** มักใช้สมุนไพรแห้งที่ผ่านการคั่ว ปิ้ง ย่าง ให้เกรียม แล้วชงกับน้ำร้อน ต้มคล้ายชา บางตำรับที่ตัวยาค่อนข้างเจือจาง อาจใช้ต้มแทนน้ำได้เลย
- **ยาต้ม** ใช้ได้ทั้งสมุนไพรสดและแห้ง ควรใช้หม้อดินเผาหรือหม้อเคลือบในการต้ม ใส่น้ำพอท่วมยา ปิดฝาน้ำต้มให้เดือดนาน ๕ - ๑๐ นาที ส่วนการต้มเคี่ยวคือ ต้มน้ำยา ๓ ส่วนให้เหลือ ๑ ส่วน
- **ยาปั้นลูกกลอน** ใช้สมุนไพรตากจนแห้ง ตำให้ละเอียดเป็นผง น้ำกระสายที่นิยมใช้ผสมยาคือน้ำผึ้ง ปั้นให้มีขนาดเท่าเมล็ดลูกพุทรา ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๐.๕ - ๑ เซนติเมตร

๒. การเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้

พระไพศาล วิสาโล กล่าวไว้ว่า หากกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ หมายถึงกระบวนการที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา สาระของกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธก็ได้ถูกย่อเอาไว้แล้วในพุทธพจน์ "ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา กล่าวคือ การเสวนาสัตบุรุษ การฟังสัทธรรม โยนิโสมนสิการ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ" (๒๑/๒๔๙)

จากพุทธพจน์ สามารถแยกกระบวนการเรียนรู้เป็น ๓ ขั้นตอนคือ การรับรู้ ได้แก่ การเสวนาสัตบุรุษ และการฟังสัทธรรม การคิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ และการปฏิบัติ ได้แก่ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ

การรับรู้ การรับรู้เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ(สัทธรรม) ซึ่งรวมถึงการเรียนรู้จากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร (สัตบุรุษ) กระบวนการรับรู้ที่นอกจากประกอบด้วยข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ หรือคำชี้แนะอันเป็นองค์ประกอบภายนอกแล้ว องค์ประกอบภายใน อัน ได้แก่ ความสามารถในการรับรู้เข้าใจก็มีความสำคัญอย่างมาก แม้จะได้ยินได้ฟังสิ่งดีงาม แต่หากรับรู้หรือเข้าใจคลาดเคลื่อน การรับรู้ก็ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์

การคิด เมื่อรับรู้ข้อมูลข่าวสารหรือคำแนะมาได้ถูกต้อง ตรงประเด็น และครบถ้วนแล้ว กระบวนการเรียนรู้ขั้นต่อมาก็คือ การคิด หรือการนำเอาสิ่งที่รับรู้ขึ้นมาขบคิด จัดระเบียบ หรือเสริมเติมต่อ เพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น เปรียบดังการย่อยอาหารให้เกิดพลังงานเพื่อความเจริญเติบโตของร่างกาย โยนิโสมนสิการคือการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีสามารถจัดได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ โยนิโสมนสิการ

แบบปลูกปัญญา คือการคิดเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะหรือความเป็นจริง โยนิโสมนสิการประเภทนี้มุ่งให้เกิดโลกุตตรสัมมาทิฐิ เข้าถึงอิสรภาพทางจิตและปัญญา แต่ในระดับสามัญหรือโลกียธรรม หมายถึงการคิดเพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น ส่วนโยนิโสมนสิการอีกประเภทหนึ่งคือโยนิโสมนสิการแบบเสริมสร้างคุณภาพจิต เป็นการใช้ความคิดเพื่อให้เกิดกุศลธรรม เป็นอุบายลดโลภะ โทสะและโมหะโดยใช้ธรรมฝ่ายดีมากดข่มหรือทดแทน

การปฏิบัติ ในทางพุทธศาสนา การปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งปฏิบัติย่อมมิใช่การเรียนรู้ที่ครบถ้วนสมบูรณ์หรือถูกต้องนี้อาจเป็นจุดสำคัญที่ทำให้การศึกษาแบบพุทธแตกต่างจากการศึกษาแบบตะวันตกหลายสำนัก เพราะฝ่ายหลังนั้นเน้นการใช้ความคิดล้วนๆ จึงเป็นการเรียนรู้ในระดับพุทธิปัญญา (intellect) การศึกษาหรือศึกษาในทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เรียกสั้นๆ ว่าศีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง ๓ ส่วนนี้ต้องอาศัยการปฏิบัติเป็นส่วนสำคัญ นอกเหนือจากการสดับฟัง การอ่านและการคิด

นอกจากการสัมพันธ์เชื่อมโยงจนครบวงจรแล้ว ทั้งการรับรู้ การคิด และการปฏิบัติในตัวมันเองก็เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาได้ด้วยโดยที่ไม่ต้องรอให้เชื่อมโยงจนครบกระบวนการเสียก่อน ดังเรียกปัญญาที่เกิดจากการรับรู้ระดับฟังว่าสุตมยปัญญา เรียกปัญญาที่เกิดจากการคิดว่าจินตมยปัญญา และเรียกปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติว่าภาวนามยปัญญา อย่างไรก็ตามกล่าวโดยรวมแล้วความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนรู้ การคิด และการปฏิบัติก็ยังเป็นสิ่งสำคัญต่อการเรียนรู้ แม้แต่ปัญญา ๓ ประเภทที่กล่าวมา เมื่อพิจารณาอย่างถึงที่สุดก็ได้อาศัยการรับรู้การคิด และการปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งล้วนๆ หากยังต้องมืองค์ประกอบอีก ๒ อย่างเป็นทุนเดิมหรือปัจจัยหนุน เพียงแต่ไม่เด่นเท่านั้น

ทิสนา แชมมณีและคณะ (๒๕๔๕, ๑๓-๑๔) กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ไว้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญา และกระบวนการทางจิตใจของบุคคลในการรับรู้สิ่งเร้าต่างๆ และพยายามสร้างความหมายของสิ่งเร้า หรือประสบการณ์ที่ตนเองได้รับเพื่อให้เกิดความเข้าใจในประสบการณ์นั้น โดยอาศัยกระบวนการทางสังคมเข้ามาช่วยเป้าหมายของการเรียนรู้คือ การนำความรู้ไปใช้เพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเอง ทั้งทางด้านเจตคติ ความรู้สึก ความคิดความเข้าใจ และการกระทำต่างๆ ในการดำรงชีวิตประจำวันร่วมกับผู้อื่น สรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

๑. การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญา หรือกระบวนการทางสมอง (a cognitive process) ซึ่งบุคคลใช้ในการสร้างความเข้าใจ หรือการสร้างความหมายของสิ่งต่างๆ ให้แก่ตนเอง ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการของการจัดกระทำ (acting on) ต่อข้อมูลและประสบการณ์มิใช่เพียงการรับ (taking in) ข้อมูลหรือประสบการณ์เท่านั้น

๒. การเรียนรู้เป็นงานเฉพาะตนหรือเป็นประสบการณ์ส่วนตัว (personal experience) ที่ไม่มีผู้ใดเรียนรู้หรือทำแทนกันได้

๓. การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสังคม (a social process) เนื่องจากบุคคลอยู่ในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อตน การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงสามารถกระตุ้นการเรียนรู้และขยายขอบเขตของความรู้ด้วย

๔. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้จากการคิดและการกระทำรวมทั้งการแก้ไขปัญหาและการศึกษาวิจัยต่างๆ

๕. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ตื่นตัว สนุก (active and enjoyabie) ทำให้ผู้เรียนรู้รู้สึกผูกพัน เกิดความใฝ่รู้ การเรียนรู้เป็นกิจกรรมที่นำมาซึ่งความสนุกสนานหรือท้าทายให้ "ใฝ่รู้สู้ภัยยาก"

๖. การเรียนรู้อาศัยสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม (nurturing environment) สภาพแวดล้อมที่ดีสามารถเอื้ออำนวยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ดี

๗. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ (anytime and anyplace) ทั้งในโรงเรียน ครอบครัว และชุมชน

๘. การเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลง (change) กล่าวคือ การเรียนรู้จะส่งผลต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งทางด้านเจตคติ ความรู้สึก ความคิดและการกระทำ เพื่อการดำรงชีวิตอย่างปกติสุขและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๙. การเรียนรู้เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต (a lifelong process) บุคคลจำเป็นต้องเรียนอยู่เสมอ เพื่อการพัฒนาจิตใจของตนเองการสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงเป็นกระบวนการที่ยั่งยืนช่วยให้บุคคลและสังคมมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

หากผู้เรียนมีกระบวนการการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น กล่าวคือมีขั้นตอนและวิธีการในการเรียนรู้ ที่เหมาะสมกับตนเองและสาระการเรียนรู้ ก็จะช่วยให้เกิดผลการเรียนรู้ที่ดี คือ เกิดความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและเจตคติที่ต้องการ

ไพวรรณ เกียรติโชคชัย (๒๕๔๑, น.๗๔ - ๒๔๘) ได้ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการพัฒนาท้องถิ่นไว้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นเป็นความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อมาจากรพบุรุษ หรือสถาบันต่างๆในท้องถิ่น ธรรมชาติของภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้านที่ได้รับสืบทอดกันมา เพื่อนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ก็จะทำให้ท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านมี ๓ วิธี คือ

๑. การถ่ายทอดไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การบอกเล่าให้ฟังต่อ ๆ กันมา ลักษณะของการบอกเล่ามี ๓ ลักษณะ คือ

ก) การบอกเล่าโดยตรง อาทิ การอบรมสั่งสอนกิริยามารยาท การสั่งสอน วิชาชีพ และการสอนหนังสือ เป็นต้น

ข) การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม อาทิ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น และพิธีสุขวัญ เป็นต้น ในพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ จะมีคำสอนแทรกอยู่ซึ่งจะเป็นลักษณะของการเชื่อมโยงประสบการณ์

ค) การบันเทิง ได้แก่ ลิเก ลำตัด โนรา หนังตะลุง หมอลำ และคำขอ เป็นต้น จะมีเนื้อหาของคำร้องต่างๆ อาทิ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น คติคำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน ตลอดจนการปฏิบัติตามจารีตประเพณีต่างๆ

๒. การถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตจะใช้วิธีการจารึกหรือเขียนใส่ใบลาน หรือสมุดข่อยที่ชาวใต้เรียกบุคดำ บุคขาว บางแห่งใช้จารึกในแผ่นหิน

๓. การถ่ายทอดแบบผ่านสื่อมวลชน เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งจะออกมาในรูปของสิ่งพิมพ์ทุกประเภท สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และสิ่งโทรคมนาคมต่าง ๆ อาทิ วิทยุ โทรทัศน์ วีดิทัศน์ ภาพยนตร์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต เทเลเท็กซ์ โทรศัพท์ โทรสาร ตลอดจนโทรประชุม (Teleconference)

อนึ่ง นาคะบุตร (๒๕๓๓, น.๓๔) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน นอกจากจะมีการสืบทอดกันภายในชุมชนแล้ว ยังได้ขยายการใช้ประโยชน์หรือแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้ ในชนบทอีกด้วย คือ

๑. การเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรด้วยตนเอง

๒. การเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรและนักวิชาการ แล้วเกิดกระบวนการสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมา รวมทั้งบางเรื่องได้นำมาเป็นนโยบายด้วย

๓. การส่งเสริมการเก็บข้อมูล และยกระดับข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านจากการศึกษา และการทำวิจัยของสถาบันการศึกษาต่างๆ

๔. การเชื่อมประสานผู้นำในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมีนักพัฒนาจากเอกชนและรัฐเข้าไปเสริมให้เกิดการเกาะตัวของแม่ข่าย ก่อให้เกิดการคิดค้นหาทางเลือก การเรียนรู้และการขยายผล

สำหรับการเรียนรู้เพื่อสร้างชีวิตและจิตสำนึก กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๓๓, น.๓๘ - ๔๖) ได้เสนอวิธีการเรียนการสอนเพื่อสร้างชีวิตและสำนึก หลักการสำคัญ ๓ ประการในการเรียนการสอน ได้แก่

๑. หลักแรก คือ จะต้องเป็นการเรียนจากสภาพความเป็นจริงขึ้นมา ที่เรียกว่า "Inductive Method" ความรู้ของเด็กจะต้องเริ่มต้นจากสภาพความเป็นจริงของตัวเอง ต้องเรียนรู้ ต้องรู้จักตัวเองให้ดีก่อนแล้วค่อย ๆ ขยายออกไปสู่พ่อแม่ ครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้าน

๒. หลักประการที่สอง คือ เน้นปัญหาและการแก้ปัญหา ในการเรียนปัญหานั้น เราจะใช้ทัศนคติที่ ทัศนคติที่มีความหวังในการมองว่า "ที่ใดมีปัญหานั้นย่อมมีวิธีแก้ปัญหายู่ด้วย"

๓. หลักประการที่สาม คือ การมีความวิพากษ์วิจารณ์ หรือที่ภาษาทางการศึกษาเรียกว่า “คิดเป็น”

สำหรับวิธีการเรียนการสอนที่ใช้มีดังนี้

๑. การทบทวนชีวิต คือการ “รู้จักตัวเอง” เป็นบทเรียนที่สำคัญที่สุดในชีวิต เราต้องให้เด็ก รู้จักตัวเอง รู้จักความคาดหวังของตัวเอง เขาจึงจะมองเห็นความเป็นไปของตัวเองได้ทบทวนชีวิต โดยใช้ กิจกรรมหลายอย่าง คือ

- การเขียนบันทึกชีวประวัติของตัวเอง แล้วให้เด็กทุกคนนำข้อเขียนมาอ่านในกลุ่ม เพื่อให้แต่ละคนรู้ถึงรากเหง้าของกันและกัน มีความเข้าใจกันและการยอมรับกัน ถือเป็นขั้นตอนที่ปลูกจิตสำนึกให้แก่เด็ก

- การมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์โดยผ่านวัตถุ เพราะคนสมัยนี้มองเกินแต่ วัตถุ แต่ไม่มีเห็นความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อกัน เราจึงต้องรื้อฟื้นสิ่งนี้ขึ้นมาเพื่อให้เด็กรู้จักสร้างสายสัมพันธ์กับคนในชุมชน เช่น ตั้งเงื่อนไขเรื่องข้าวเป็นหลัก แล้วให้เด็กเชื่อมโยงว่าเกี่ยวข้องกับบุคคลต่างๆ อย่างไรบ้าง เป็นต้น

- การรับรู้ค่าใช้จ่ายและการคิดคำนวณค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือน เท่ากับเป็นการเรียนวิชาเลขคณิตไปด้วย และร่วมกันคิดและวางแผนการใช้จ่ายร่วมกันว่าจะให้มีประสิทธิภาพและ ประสิทธิภาพลอย่างไรต่อไป

- การสอนโดยครูทำเป็นตัวอย่าง ในวงการศึกษารเรียกว่า “Learning by doing” โดย เริ่มที่ครูกระทำเป็นตัวอย่าง เพื่อให้เด็กได้เรียนรู้จากครู เพราะหลักที่ว่าสอนให้เด็กรับใช้ชุมชน มีคุณค่า ต่างๆ ตัวครูเองต้องแสดงตัวอย่างให้เห็นอย่างชัดเจนเสียก่อน

๒. การใช้ความแตกต่างระหว่างบุคคลเพื่อสร้างสรรค์ชีวิตกลุ่ม เมื่ออยู่ในกลุ่ม เด็ก ๆ ย่อม มีความแตกต่าง ทุกคนต้องยอมรับในความแตกต่างนี้ และจะใช้ความแตกต่างนี้ให้สร้างสรรค์ชีวิตกลุ่มที่ ดีขึ้น จากการที่เราให้เด็กเขียนชีวประวัติทำให้เรารู้จักเด็กมากขึ้น การจัดกิจกรรมให้พวกเขาต้อง รับผิดชอบร่วมกัน ต้องช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน ช่วยกันเสริมข้อเด่นและลดข้อด้อยของกันและกัน การสร้างชีวิตกลุ่มนี้ เราถือหลักว่า สิ่งใดที่เราต้องการให้เขาทำในอนาคตเราต้องเริ่มต้นตั้งแต่เดี๋ยวนี้ แล้ว เราจะมีตารางเวลาสำหรับประเมินผลการใช้ชีวิตกลุ่มร่วมกัน

๓. การวิเคราะห์แบบสังคม - ประวัติศาสตร์ คือ ต้องการให้เด็กมีความสามารถที่จะใช้ ความคิดแบบวิเคราะห์ - สังเคราะห์ ในการจำแนกแยกแยะ ในการมองเห็นความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ ต่างๆ ตัวอย่างกิจกรรมที่ฝึกฝน เช่น

- คำว่าการวิเคราะห์สังคม หมายถึง การรู้จักความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ของ สังคมตั้งแต่ส่วนที่เล็กที่สุด คือตัวเราเอง ออกไปจนถึงพ่อ แม่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชนภาคเหนือ

ประเทศไทย และระดับชาติ ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างระดับจุลภาคกับระดับมหภาค ให้เด็กวิเคราะห์ความสัมพันธ์อย่างเชื่อมโยง

- การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ เน้นให้เห็นความเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่ในอดีตมาจนถึงปัจจุบันและอนาคต โดยประยุกต์เอาทักษะจากวิชาประวัติศาสตร์ในโรงเรียนให้เด็กเขียนประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านของตนเอง ด้วยการสัมภาษณ์คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และที่กำลังจะเป็นอนาคต แล้วนำมาวิเคราะห์เนื้อหาของประวัติศาสตร์ คุุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงนั้น เพื่อชี้ให้เห็นว่าทุกอย่างล้วนคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไป และมนุษย์เป็นผู้มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงนั้น

- การจตุรร่วมกันระหว่างชุมชนต่างๆ โดยจัดกิจกรรมให้เด็กเอาผลของการศึกษามารายงานกันในกลุ่ม เป้าหมายของกิจกรรมนี้ เพื่อขยายแนวคิดของเด็กว่า การเปลี่ยนแปลงหรือปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของเรานั้นมิได้มีเพียงชุมชนเดียว แต่เป็นปัญหาร่วมของทุกชุมชน จากการศึกษาที่เห็นปัญหาร่วมกัน จะช่วยสร้างความรู้สึกว่าความเป็นปึกแผ่น ความเป็นน้ำหนึ่งเดียวกันมีความสำคัญในการแก้ไขปัญหา

๔. การฝึกงาน ขั้นตอนของการฝึกงาน จะต้องสอดแทรกอยู่ในทุกกระบวนการเรียน การสอนตลอดเวลา เช่น การสำรวจชุมชน การนำทักษะที่เรียนรู้ไปใช้ในการทำงาน การปฏิบัติงานจริงในชุมชน

๕. การทบทวนและวิพากษ์ชีวิตประจำวัน สิ่งที่น่าหนักคือ ชีวิตประจำวันที่ศึกษาอยู่ร่วมกัน เราต้องช่วยให้เขาตื่นตัว มีความรู้ตัวและสำนึกต่อชีวิตประจำวันของเขาอยู่ตลอดเวลา กิจกรรมดังกล่าว ได้แก่ กระทบทวนการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน การเผชิญหน้ากับความทันสมัยต่างๆ การวิพากษ์บรรยากาศของสถาบันต่างๆ การทำภาวนาสมาธิ

๖. ทักษะศึกษา กระบวนการนี้เป็นการเสริมสร้างวิธีการเรียนแบบอื่นๆ เช่น จะทำการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ในสังคม เราก็จะพาเด็กๆ ไปดูตัวกลไกทางสังคม สถาบันทางสังคมที่เป็นรูปธรรม เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับกลุ่ม

๗. การเรียนรู้จากวัฒนธรรมและศิลปะ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมใหม่ และวัฒนธรรมดั้งเดิม

๘. การศึกษาเจาะลึก สำหรับเรื่องที่เป็นปัญหาที่มีผลกระทบต่อชุมชน และต้องการหาคำตอบอย่างเร่งด่วนโดยการจัดกลุ่มศึกษาประเด็นเฉพาะเหล่านี้้อย่างละเอียด ทั้งสาเหตุความเป็นมาของปัญหา ผลกระทบของปัญหา และหาหนทางแก้ไข

บทที่ ๓ วิธีการดำเนินงาน

การวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสำนักการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพร ปกาเกอญอของเยาวชนบ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการสร้างสำนักของชาวปกาเกอญอ ทั้งในอดีตและในปัจจุบัน, ศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาและสถานการณ์เกี่ยวกับสมุนไพร, ศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในการสร้างสำนักให้เยาวชน ตระหนัก เห็นคุณค่าและวางแผนภูมิปัญญาสมุนไพรของชุมชน, ศึกษารูปแบบและวิธีการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรปกาเกอญอ

การดำเนินงานแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง ช่วงที่ ๑ เป็นการรวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับพันธุ์พืชสมุนไพรควบคู่กับการสร้างสำนักและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟู อนุรักษ์ และ สืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา เกี่ยวกับพันธุ์พืชสมุนไพร โดยผ่านกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสำรวจร่วมกันของคนในชุมชน สิ้นสุดที่ร่วมกันวางแผนปฏิบัติการ ที่จะฟื้นฟูและสืบทอดองค์ความรู้และ ภูมิปัญญาสมุนไพร ช่วงที่ ๒ เป็นการดำเนินงานเพื่อฟื้นฟูและสืบทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญา เกี่ยวกับพันธุ์พืชสมุนไพร ตามแผนปฏิบัติการที่ได้จากการดำเนินการในช่วงที่ ๑ ช่วงที่ ๓ เป็นการสรุป บทเรียนการดำเนินงาน

สำหรับการดำเนินงานในระยะที่ ๑ ซึ่งได้กำหนดเป้าหมายไว้ว่า ๑) ทำเนียบพันธุ์พืชสมุนไพรและประชาชนชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาสมุนไพร ๒) สำนักและความตระหนักของเยาวชนต่อสมุนไพร ๓) แผนปฏิบัติการเพื่อการฟื้นฟู สืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับพันธุ์พืชสมุนไพรของชุมชน

รายงานฉบับนี้เป็นการนำเสนอการดำเนินงานในระยะที่ ๑ ซึ่งจะนำเสนอรายละเอียดและวิธีดำเนินงานดังต่อไปนี้

๑. การทำกิจกรรมตามแผนที่วางไว้
๒. การบันทึกข้อมูล
๓. การตรวจสอบข้อมูล
๔. วิเคราะห์ข้อมูล

การทำกิจกรรมตามแผนที่วางไว้

๑. การประชุมทีมวิจัย

การประชุมทีมวิจัยเพื่อทำความเข้าใจกับผู้ร่วมวิจัย เพื่อวางแผนดำเนินงาน ทำกิจกรรมในแต่ละช่วง ในการประชุมหัวหน้าโครงการวิจัย ได้ชี้แจงความเป็นมา วัตถุประสงค์ ขอบเขตของการศึกษาวิจัย ขอบเขตพื้นที่ ขอบเขตของเนื้อหา กระบวนการทำงานร่วมกัน วางแผนงานในการทำกิจกรรม ซึ่งนักวิจัยใช้วิธีการนัดประชุมทีมวิจัยโดยประกาศตามสายของหมู่บ้านก่อนนัดจัดการประชุม ๑ วัน การประชุมจัดขึ้นในวันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๓.๐๐ - ๑๕.๐๐ น. ณ อาคารพระธรรมจาริกบ้านแม่ระเมิง ม.๘ ต. แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก มีผู้เข้าร่วมการประชุมได้แก่ พระ ๒ รูป เยาวชนทีมวิจัย ๑๕ คน

วิธีการดำเนินงานประชุมเริ่มจากหัวหน้าทีมวิจัยได้นำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมา วัตถุประสงค์ เป้าหมายและวิธีการดำเนินงานที่ประชุม และเปิดให้มีการซักถามแลกเปลี่ยน ช่วงท้ายของการประชุมเป็นการกำหนดแผนการดำเนินงาน

สิ่งที่ได้รับจากการประชุมครั้งนี้ ได้แก่ ความเข้าใจในกระบวนการดำเนินงานวิจัยของผู้เข้าร่วมและแผนการดำเนินงาน

๒. การจัดทำแผนที่ชุมชน

การจัดทำแผนที่ชุมชน เป็นกิจกรรมหนึ่งที่กำหนดไว้ในแผนการดำเนินงาน ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

๒.๑ การประชุมวางแผนในที่ทีม เป็นการพูดคุยแบ่งงานเพื่อการออกเดินสำรวจพื้นที่ต่าง ๆ ของชุมชน เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการจัดทำแผนที่ ซึ่งได้จัดประชุมเมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๐.๐๐ - ๑๑.๐๐ น. ณ อาคารฯ บ้านแม่ระเมิง ผู้เข้าร่วมประชุมคือเยาวชนที่เป็นทีมวิจัย ๑๕ คน

๒.๒ การเดินเดินสำรวจชุมชน หลังจากประชุมแบ่งงานกันแล้วในวันเดียวกันเวลา ๑๓.๐๐ - ๑๘.๐๐ น. ได้แบ่งออกเป็บ้านแม่ระเมิงเพื่อจัดทำแผนที่ชุมชน การเดินสำรวจแบ่งเป็น ๓ กลุ่ม การสำรวจจะทำไปพร้อมกับการวาดเส้นทางในหมู่บ้าน ที่ตั้งของบ้านเรือนแต่ละหลัง สมาชิกในแต่ละครอบครัว

๒.๓ การจัดทำแผนที่ เมื่อออกสำรวจทั่วชุมชนแล้ว ทีมวิจัยไปรวมตัวกันที่ศาลาอเนกประสงค์ เวลา ๑๙.๐๐ น. เพื่อจัดทำแผนที่ชุมชนโดยเปรียบเทียบกับแผนที่ที่มีอยู่เดิม

๒.๔ จัดทำแผนที่โดยละเอียด หลังจากที่ได้จัดทำแผนที่คร่าว ๆ แล้ว หัวหน้าทีมวิจัยได้นำข้อมูลที่ได้มาจัดทำแผนที่โดยละเอียดอีกครั้ง

จากการจัดทำแผนที่ดังกล่าว นอกจากจะได้ข้อมูลต่าง ๆ จากการสำรวจ เช่น ที่ตั้งของสถานที่ การตั้งบ้านเรือนและสมาชิกครัวเรือนแล้ว ยังทำให้เยาวชนที่เป็นทีมวิจัยได้ฝึกการทำงานเป็นทีม ได้รับรู้และเข้าใจรายละเอียดเกี่ยวกับชุมชนตนเองมากขึ้น

๓. การปฐมนิเทศทีมวิจัย

มีการประชุมปฐมนิเทศโครงการวิจัยเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๓.๐๐ - ๑๖.๐๐ น. ณ อาคารพระธรรมจาริกบ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ๒๒ คน จากสถาบันโพธิยาลัย ๑ รูป นักวิจัยและทีมงาน ๑๘ รูป/คน แกนนำชาวบ้าน ๓ คน

การปฐมนิเทศเริ่มจากหัวหน้าทีมวิจัยได้พูดถึงรายละเอียดโครงการวิจัย ได้แก่ ความเป็นมา วัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินงานและผลที่คาดว่าจะได้รับจากที่ประชุม ซึ่งเป็นการย้ำความเข้าใจของทีมวิจัยและแกนนำชาวบ้านร่วมกันอีกครั้ง

จากนั้นได้พิจารณารายละเอียดกิจกรรมที่จะดำเนินงาน ว่าแต่ละกิจกรรมวิธีการ/ขั้นตอนอย่างไร ต้องการผลอะไรจากกิจกรรมนั้น

ก่อนสิ้นสุดการประชุมคณะทำงานสถาบันโพธิยาลัย ได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับทศวรรษวิจัย เพื่อท้องถิ่น รวมทั้งการบันทึกรายละเอียดจากการทำงานกิจกรรมและการจัดทำรายละเอียดทางการเงินแก่ผู้เข้าร่วมประชุม

การประชุมครั้งนี้ทำให้ทีมวิจัยเข้าใจแนวคิดและแนวทางการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นมากขึ้น มีความมั่นใจที่จะทำงานมากขึ้น รวมทั้งรายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมที่จะดำเนินงานตลอดการวิจัย

๔. การคืนข้อมูลครั้งที่ ๑

เวทีคืนข้อมูลเป็นกิจกรรมหนึ่งที่กำหนดไว้ในแผนที่จะมีการดำเนินการเป็นระยะ ๆ เพื่อเป็นการตรวจสอบและเรียนรู้สิ่งที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลร่วมกันของทีมวิจัยและชาวบ้าน

การจัดเวทีคืนข้อมูลครั้งแรกจัดขึ้นเมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๘.๐๐ - ๒๐.๐๐ น. หลังจากการทำวัตรสวดมนต์เย็นที่อาศรมฯ บ้านแม่ระเมิง ผู้เข้าร่วมได้แก่ ทีมวิจัยหลัก ๓ รูป/คน พระธรรมจาริก ๓ รูป ทีมวิจัยเยาวชน และชาวบ้าน ประมาณ ๓๐ คน ข้อมูลที่นำเสนอในครั้งนี้คือแผนที่ชุมชนรอบในหมู่บ้านแม่ระเมิง

เวทีเริ่มจากหัวหน้าทีมวิจัยกล่าวถึงความเป็นมาของการทำแผนที่ชุมชน ตลอดจน วัตถุประสงค์ วิธีการได้มาซึ่งข้อมูลและการจัดทำแผนที่ หลังจากนั้นชาวบ้านได้ร่วมกันแลกเปลี่ยน และเพิ่มเติมข้อมูล ช่วยปรับแผนที่ชุมชนรอบในให้ถูกต้อง ข้อมูลได้รับการแก้ไข ได้รับการตรวจสอบ เข้าใจ ชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่มากขึ้น

ผลที่ได้จากการทำกิจกรรมนี้นอกจากจะได้ตรวจสอบและเพิ่มเติมข้อมูลแล้ว ยังทำให้ทีมวิจัยได้ภาคภูมิใจกับผลงานตนเองอีกด้วย

๕. การจัดทำบันทึกประวัติศาสตร์ชุมชน

ประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นสิ่งที่้าเตือนให้คนในชุมชนได้รู้อดีตของชุมชน ว่าเป็นมาอย่างไร เมื่อเทียบกับปัจจุบันของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร เพื่อเป็นบทเรียนให้คนในชุมชนได้คิด ได้กำหนดทิศทางการพัฒนาในอนาคตว่าควรจะเป็นไปในทิศทางทางใด

การจัดทำบันทึกประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านแม่ระเมิง มีรายละเอียดการดำเนินการดังนี้

๕.๑ การจัดประชุมเพื่อชี้แจงและประชาสัมพันธ์การประกวดเรียงความประวัติชุมชน โดยทีมวิจัยได้นัดเยาวชนทั้งที่เป็นทีมวิจัยและเยาวชนทั่วไปรวมทั้งชาวบ้านมาประชุมที่อาคารฯ เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๕ เวลา ๐๙.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.

๕.๒ การเขียนเรียงความ หลังจากมีการประชุมชี้แจงแล้ว ได้มอบหมายให้เยาวชนทั้งที่เป็นทีมวิจัยและเยาวชนทั่วไปไปเขียนเรียงความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งวิธีการได้มาซึ่งข้อมูล จะได้มาจากการไปสนทนากับผู้อาวุโสในชุมชน

๕.๓ เวทีประวัติศาสตร์ชุมชนและประกวดเรียงความ ได้จัดเวทีเพื่อพูดคุยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนและประกวดเรียงความในวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๕ เวลา ๑๘.๐๐ - ๒๐.๐๐ น. ณ อาคารพระธรรมจาริกบ้านแม่ระเมิง ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก หลังจากการทำวัตรสวดมนต์เย็นแล้ว เวทีคราวนี้มีผู้เข้าร่วมทั้งที่เป็นพระธรรมจาริก เยาวชน ชาวบ้านและผู้อาวุโสประมาณ ๓๕ คน เวทีเริ่มจากให้ผู้อาวุโสทั้ง ๓ ท่านได้เล่าความเป็นมาของชุมชนตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานของชุมชน และการย้ายหมู่บ้าน การทำมาหากิน ความเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ของชุมชน หลังจากนั้นได้มีการตัดสินผู้ได้รับรางวัลจากการประกวด

การจัดกิจกรรมนี้ทำให้เยาวชนได้รับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนมากขึ้น รวมทั้งยังทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนและผู้อาวุโสใกล้ชิดกันจากการพูดคุย

๖. การจัดทำแผนชุมชนรอบนอก

การทำแผนที่ชุมชนรอบนอกเป็นกิจกรรมที่ทำเพื่อให้เยาวชนรู้จักบริเวณหมู่บ้านที่อาศัยอยู่ รวมทั้งเป็นแนวทางในการสำรวจพืชสมุนไพร การจัดทำแผนที่ชุมชนรอบนอกมีขั้นตอนดังนี้

๖.๑ มีการประชุมเพื่อเตรียมการสำหรับการออกสำรวจพื้นที่เพื่อจัดทำแผนที่ชุมชนรอบนอก เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๔๕ ณ อาคารฯ บ้านแม่ระเมิง เวลา ๑๐.๐๐ - ๑๖.๐๐ น. การประชุมเริ่มจากการทำความเข้าใจเหตุผลของการจัดทำแผนที่ชุมชนรอบนอก รวมทั้งเป็นการวางแผนที่จะออกสำรวจในวันรุ่งขึ้น มีเยาวชนทีมวิจัยเข้าร่วม ๑๕ คน

๖.๒ ได้ออกสำรวจพื้นที่รอบ ๆ ชุมชนในวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๐.๐๐ - ๑๖.๐๐ น. โดยเดินเท้าจากอาคารฯ บ้านแม่ระเมิง มุ่งหน้าไปทางทิศตะวันออกติดกับหมู่บ้านใกล้เคียงคือบ้านขอชะวาคี แล้วเดินเลาะพื้นที่ไปทางทิศใต้ซึ่งติดกับป่าอุทยานแม่เมย และทางตะวันตกติดกับ

หมู่บ้านต่อ ปล้าเด สิ้นสุดทางทิศเหนือติดกับบ้านมะโอโกร ผู้เข้าร่วมกิจกรรมทั้งหมด ๑๙ คน นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย ๓ คน เยาวชน ๑๕ คน ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ๑ คน

๖.๓ ในคำวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๔๕ ทีมวิจัยส่วนหนึ่งได้มาร่วมกันจัดทำแผนที่ ณ อาคารฯ บ้านแม่ระเมิง หลังจากทำวัตรเย็นเสร็จแล้ว

๖.๔ หลังจากได้จัดทำแผนที่ชุมชนรอบนอกคร่าว ๆ แล้ว หัวหน้าทีมวิจัยได้นำรายละเอียดดังกล่าวไปจัดทำแผนที่ต่อไป

การจัดทำแผนที่รอบนอกชุมชนนี้ ทำให้เยาวชนได้ทราบขอบเขตพื้นที่ของชุมชน ทราบการแบ่งเขตพื้นที่ของชาวบ้าน (ที่ทำกิน ที่อนุรักษ์) รวมทั้งทราบพื้นที่ ๆ จะออกสำรวจสมุนไพโร

๗. การรวบรวมภูมิปัญญาสมุนไพรรของชุมชน

การรวบรวมภูมิปัญญาสมุนไพรรของชุมชน เป็นการสำรวจสมุนไพรรที่มีอยู่ในชุมชนโดยการสอบถามจากหมอยาและผู้อาวุโสในชุมชน การรวบรวมเริ่มจากการประชุมทีมวิจัย แล้วให้เยาวชนซึ่งเป็นทีมวิจัยไปรวบรวมรายชื่อสมุนไพรรพร้อมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ เช่น ลักษณะ สรรพคุณ ข้อบ่งใช้ วิธีการใช้ ความเชื่อที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ แล้วจะมีการจัดเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนและตรวจสอบข้อมูลซึ่งกันและกัน

หลังจากนั้นประมาณ ๑ เดือน ได้นัดประชุมทีมเยาวชนอีกครั้ง พบว่ามีเยาวชนเพียง ๒ คนที่ลงไปสำรวจ และดำเนินการเพียงครั้งเดียว จากการพูดคุยจึงพบว่าสาเหตุที่ไม่เป็นไปตามแผนที่วางไว้ เป็นเพราะเยาวชนที่เป็นทีมวิจัยไม่มีเวลามากพอเนื่องจากต้องไปโรงเรียนทุกวัน เลิกจากโรงเรียนมาพร้อมทั้งวันเสาร์อาทิตย์ต้องช่วยงานพ่อแม่ สาเหตุอีกประการหนึ่งเพราะการขาดการติดตามและการกระตุ้นจากหัวหน้าทีมวิจัย

เมื่อกิจกรรมที่กำหนดไว้ไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้ จึงได้เปลี่ยนวิธีดำเนินการใหม่ โดยหัวหน้าทีมวิจัยจะเข้าไปร่วมกิจกรรมและกระตุ้นการเรียนรู้ให้แก่ทีมวิจัยที่เป็นเยาวชนในชุมชน การดำเนินการมีขั้นตอนดังนี้

๗.๑ นัดประชุมเพื่อวางแผนการดำเนินงาน เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๙.๐๐ น. หลังจากทำวัตรสวดมนต์แล้ว ที่ประชุมได้กำหนดรายชื่อหมอยาและผู้อาวุโสที่จะเข้าไปสอบถามพูดคุยเพื่อขอข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพรร รวมทั้งวิธีการที่จะได้มาซึ่งข้อมูล ซึ่งได้ข้อสรุปว่าจะมีการลงไปพูดคุยกับหมอยาและผู้อาวุโสทุก ๆ เย็นเป็นเวลา ๑ สัปดาห์ นำโดยหัวหน้าทีมวิจัย

๗.๒ การหาข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพรรใช้วิธีลงไปพูดคุยสอบถามกับหมอยาและผู้อาวุโสในชุมชน ใช้เวลาทั้งสิ้น ๕ วัน ตั้งแต่วันที่ ๑๔ - ๑๘ ธันวาคม ๒๕๔๕ เวลา ๑๘.๐๐ - ๒๐.๐๐ น. เริ่มจากการนัดทีมวิจัยที่อาคารฯ แม่ระเมิง แล้วหัวหน้าทีมวิจัยนำไปบ้านหมอยาหรือผู้อาวุโสที่กำหนดไว้ร่วมกับการรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับสมุนไพรร เช่น ชื่อ สรรพคุณ วิธีใช้ ข้อบ่งใช้ ลักษณะ

ระทางกายภาพ เป็นต้น ทำเช่นนี้จนครบ ๕ วัน แล้วหัวหน้าทีมได้นำข้อมูลเหล่านั้นมารวบรวม จำแนก แยกแยะ และจัดพิมพ์

๗.๓ นอกจากการจัดกิจกรรมการซ้อม ๗.๒ แล้ว ยังมีการสอบถามข้อมูลจากหมอยาเพิ่มอีก ๒ ครั้งในวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๔๖ เวลา ๑๘.๐๐ - ๒๐.๐๐ น. และวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖ เวลา ๑๘.๐๐ - ๒๐.๐๐ น.

การทำกิจกรรมนี้นอกจากจะได้ฐานข้อมูลสมุนไพรซึ่งประกอบด้วยรายละเอียด ชื่อ ลักษณะ สรรพคุณ วิธีการใช้ การขยายพันธุ์ ลักษณะภูมิประเทศ/อากาศของพืชสมุนไพร ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องแล้ว ทีมวิจัยซึ่งเป็นเยาวชนในชุมชนยังได้เรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพรไปในตัว รวมทั้งความภาคภูมิใจของหมอยา/ผู้อาวุโสที่เห็นความสนใจของเยาวชน

๘. การสำรวจพืชสมุนไพร

ในระหว่างที่มีการสำรวจสมุนไพรของชุมชนโดยการสอบถามพูดคุยกับหมอยาและผู้อาวุโสในชุมชน หัวหน้าทีมวิจัยได้จัดทำรายละเอียดดังกล่าวไปพร้อม ๆ กันด้วย ซึ่งเป็นการเตรียมข้อมูลสำหรับการจัดทำทำเนียบสมุนไพรของชุมชน

เมื่อได้รายชื่อสมุนไพรจำนวนหนึ่งแล้ว พบว่ามีสมุนไพรหลายชนิดซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในป่า ทีมวิจัยไม่รู้จัก จึงได้จัดกิจกรรมเดินป่าเพื่อสำรวจสมุนไพรตามที่ได้รวบรวมจากการพูดคุยกับหมอยาและผู้อาวุโสในชุมชน

การออกพื้นที่เพื่อสำรวจพืชสมุนไพรของชุมชน ได้จัดขึ้น ๔ ครั้ง ดังนี้

- ครั้งที่ ๑ วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๔๖ เวลา ๘.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.
- ครั้งที่ ๒ วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๔๖ เวลา ๘.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.
- ครั้งที่ ๓ วันที่ ๔ เมษายน ๒๕๔๖ เวลา ๘.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.
- ครั้งที่ ๔ วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๔๖ เวลา ๘.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.

การออกพื้นที่แต่ละครั้งจะเชิญหมอยา/ผู้อาวุโสออกไปด้วย มีการจดบันทึกข้อมูลที่ได้ออกจากการสังเกต รวมทั้งการถ่ายภาพสมุนไพรเก็บไว้ด้วย

การจัดกิจกรรมนี้สร้างความตื่นตัวและความสนใจกับเยาวชนได้มาก นอกจากที่จะได้ความรู้ใหม่ ๆ ที่เป็นสมุนไพรหายากของชุมชนแล้ว ทำให้นักวิจัยมีข้อมูลที่ละเอียดขึ้น เช่น ลักษณะทางกายภาพของพืช ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศของพืชสมุนไพร เป็นต้น

๙. การคืนข้อมูล

หลังจากได้จัดทำข้อมูลสมุนไพรของชุมชน ซึ่งได้จากการสอบถามพูดคุยกับหมอยาและผู้อาวุโสหลายคนในชุมชน รวมทั้งการสำรวจในพื้นที่อีก ๔ ครั้ง ทีมวิจัยได้จัดประชุมเพื่อคืนข้อมูล

ให้กับชุมชน เพื่อสร้างการเรียนรู้และความสนใจเกี่ยวกับสมุนไพรให้แก่ชาวบ้านรวมทั้งยังเป็นการตรวจสอบข้อมูลอีกทางหนึ่งด้วย

ได้จัดประชุมเพื่อคืนข้อมูลแก่ชุมชนในวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ อาคารฯ บ้านแม่ระเมิง เวลา ๑๙.๐๐ น หลังจากที่พระธรรมจาริก เยาวชนและชาวบ้านได้ทำวัตรสวดมนต์เย็นเรียบร้อยแล้ว ผู้เข้าร่วมประมาณ ๔๐ คน

กิจกรรมเริ่มจากการนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการสำรวจของทีมวิจัย มีการแลกเปลี่ยนสอบถามข้อมูลโดยมีหมอยาและผู้อาวุโสคอยตอบคำถาม

กิจกรรมนี้ทำให้เกิดความสนใจเกี่ยวกับสมุนไพรจากชาวบ้านได้มาก ไม่เพียงในเฉพาะกลุ่มเยาวชนที่เป็นทีมวิจัยเท่านั้น นอกจากนั้นข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้มายังได้รับการตรวจสอบความถูกต้องและสมบูรณ์อีกด้วย

๑๐. การศึกษาดูงาน

การศึกษาดูงานเป็นกิจกรรมหนึ่งที่กำหนดไว้ เพื่อเป็นการเพิ่มประสบการณ์/ความรู้ให้ทีมวิจัยก่อนที่จะจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรของชุมชนต่อไป

ทีมวิจัยได้ประสานงานกับสถาบันโพธิยาลัย เกี่ยวกับสถานที่การดูงานซึ่งได้ตกลงร่วมกันว่าจะไปดูงาน ๒ แห่ง ได้แก่ หมู่บ้านยาไทย อ.สันป่าตอง และสถานีอนามัยกุ่มเนิ้ง อ.เถิน จ.ลำปาง โดยกำหนดวันศึกษาดูงานในวันที่ ๒ และ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๖ ตามลำดับ

ทีมวิจัยได้ประชุมเพื่อวางแผนการศึกษาดูงานเมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๔๖ ณ อาคารฯ แม่ระเมิง หลังทำวัตรเย็น การประชุมดังกล่าวเป็นการกำหนดประเด็นการศึกษาดูงานรวมทั้งการกำหนดกลุ่มบุคคลที่จะไปศึกษาดูงาน ซึ่งประกอบด้วย เยาวชนที่เป็นทีมวิจัย หมอยาและผู้อาวุโสรวมทั้งพระธรรมจาริก

คณะศึกษาดูงานออกเดินทางจากบ้านแม่ระเมิง เข้าวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๔๖ ไปพักที่วัดศรีโสดา ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๖ ได้เดินทางไปดูงานที่หมู่บ้านยาไทย อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ โดยการประสานและนำทางของเจ้าหน้าที่สถาบันโพธิยาลัย ในพื้นที่มีพ่ออินตา ซึ่งเป็นหมอยาและกลุ่มผู้สูงอายุเป็นผู้ให้การต้อนรับและให้ข้อมูล/ความรู้ตลอดการศึกษาดูงาน

พ่ออินตาได้เล่าความเป็นมาของศูนย์เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของผู้สูงอายุและได้รวบรวมเงินจากผู้สูงอายุในชุมชนคนละ ๓ บาทต่อเดือน ก่อนการรวมกลุ่มได้มีเจ้าหน้าที่ทางราชการได้มาให้ความรู้เรื่องการรวมกลุ่ม ศูนย์บริการสาธารณสุขชุมชนเกิดขึ้นด้วยการเสียสละของคนในชุมชน มีการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้ที่สนใจที่จะศึกษาสมุนไพร กิจกรรมที่ศูนย์ทำประกอบไปด้วย การให้ความรู้ยาสมุนไพร การรักษาสุขภาพ การรักษาผู้ป่วยที่ผสมผสานระหว่างการใช้ยาสมุนไพรและกายภาพ

บำบัด การรักษาตามความเชื่อ การอบสมุนไพร การนวด การผลิตยา ๑๐ กว่าชนิด มีการปลูกพืชสมุนไพรไว้ในวัดและตามบ้าน

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๖ เดินทางศึกษาดูงานที่โครงการผลิตยาสมุนไพรในชุมชน ที่สถานีอนามัย กุ่มเนิ้ง ตำบลแม่เม็ก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง โครงการนี้เป็นโครงการความร่วมมือระหว่างภาครัฐและประชาชนในการผลิตยาสมุนไพร เมื่อปี ๒๕๔๒ ได้มีคณะนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหิดล ได้ส่งเสริมให้มีการผลิตยาสมุนไพร ตามโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาอุดมศึกษา และแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ ทบวงมหาวิทยาลัยเสร็จสิ้นโครงการดังกล่าว สำนักงานสาธารณสุข อำเภอเถิน และโรงพยาบาลเถินได้สนับสนุนกิจกรรม การผลิตยาของชาวบ้านโดยการร่วมกันกับคณะกรรมการโครงการชุมชนตำบลแม่เม็ก และองค์การบริหารส่วนตำบลแม่เม็ก วางแนวทางการดำเนินงานในลักษณะคณะกรรมการโครงการโดยพนักงานการผลิตยามาจากชุมชน ขบวนการผลิตการควบคุมคุณภาพควบคุมโดยเภสัชกรโรงพยาบาลเถิน

๑๑. การจัดทำแผนปฏิบัติการ

หลังจากการศึกษาดูงานได้มีการกลับมาประชุมเพื่อสรุปบทเรียนในวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๔๖ ณ อาคารฯ บ้านแม่ระเมิง หลังทำวัตรเย็นร่วมกัน จากการพูดคุยสรุปบทเรียนจากการดูงานแม้ว่าจะได้รับความรู้เพิ่มขึ้นรวมทั้งการสร้างแรงจูงใจที่จะทำการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนค่อนข้างมาก แต่ความรู้ที่จะนำมาปรับใช้ในการดำเนินงานต่อของชุมชนมีไม่มากเท่าที่ควร เนื่องจากบริบทต่าง ๆ ของสถานที่ไปศึกษาดูงานค่อนข้างแตกต่างจากบ้านแม่ระเมิง

จากนั้นหัวหน้าที่วิจัยได้สรุปบทเรียนการดำเนินงานที่ผ่านมา เห็นว่าหลักการที่สำคัญ ๆ ในการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรน่าจะมีอยู่สัก ๓ ประการ คือ ต้องส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติการร่วมกันของชุมชน การส่งเสริมให้สมุนไพรเข้าไปมีบทบาทในวิถีชีวิตจริง และ การเข้าไปมีพื้นที่ในการศึกษากระแสหลักของเยาวชนในชุมชน จึงได้แผนงานที่จะดำเนินงานในระยะต่อไปดังนี้

๑๑.๑ การจัดทำศูนย์รวบรวมสมุนไพรของชุมชน เพื่อเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงของเยาวชน รวมทั้งยังเป็นแปลงดpacesำสมุนไพรหายากบางชนิดที่จะนำไปส่งเสริมให้ชาวบ้านได้ปลูกและใช้สมุนไพร

๑๑.๒ การส่งเสริมการปลูกและการใช้สมุนไพรในชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้กลับมาใช้สมุนไพรพื้นบ้านอันจะเป็นการลดภาระด้านการรักษาพยาบาล อีกทั้งยังจะเป็นการเพิ่มคุณค่าสมุนไพรในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านด้วย

๑๑.๓ การจัดกระบวนการเรียนการสอนเกี่ยวกับสมุนไพรในโรงเรียน เพื่อให้ความรู้ของชุมชนเข้าไปมีพื้นที่ในโรงเรียน และใช้โอกาส/เงื่อนไขการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียน ในการสร้างสำนักหวงแหนและเห็นคุณค่าในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สืบทอดกันมา

๑๒. การจัดทำรายงานความก้าวหน้าและแผนปฏิบัติการ

ได้มีการจัดเวทีพูดคุยร่วมกันระหว่างทีมงานจากสถาบันโพธิยาลัยและทีมวิจัย เพื่อตรวจสอบความถูกต้องและความสมบูรณ์ของข้อมูลที่จะนำมาจัดทำรายงานเสนอต่อ สกว. เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๖ ณ อาคารฯ แม่ระเมิง เวลา ๐๘.๐๐ – ๑๙.๐๐ น.

ทีมงานจากสถาบันโพธิยาลัย ได้ตรวจดูความสมบูรณ์ของข้อมูลที่มีอยู่ และพบว่าข้อมูลบางส่วนยังไม่สมบูรณ์ เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์สมุนไพรรักษาของชุมชน ข้อมูลเกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อสร้างสำนึกของชุมชน เป็นต้น จึงได้จัดทีมวิจัยเป็น ๓ ทีม ซึ่งแต่ละทีมมีเจ้าหน้าที่จากสถาบันโพธิยาลัยติดตามไปด้วยทีมละ ๑ ท่าน ลงเก็บข้อมูลเพิ่มเติมตามประเด็นที่ได้รับจากการพูดคุย การเก็บข้อมูลเริ่มตั้งแต่เวลา ๑๐.๐๐ – ๑๘.๐๐ น.

หลังจากได้ข้อมูลที่ค่อนข้างสมบูรณ์แล้ว หัวหน้าทีมวิจัยได้เดินทางไปเขียนรายงานวิจัยร่วมกับทีมวิจัยอื่นที่วัดหนองหล่ม ต.ศรีบัวบาน อ.เมือง จ.ลำพูน

การเขียนรายงานวิจัยได้รับคำแนะนำจากสถาบันโพธิยาลัย

การบันทึกข้อมูล

เครื่องมือและวิธีการเก็บและบันทึกข้อมูลในงานวิจัยนี้มีดังนี้

๑. การจดบันทึกของหัวหน้าทีมวิจัยจากการทำกิจกรรมต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น โดยบันทึกเป็นเหตุการณ์ว่าได้อะไร ใครเข้าร่วม ขั้นตอนวิธีการเป็นอย่างไร ผลเป็นอย่างไร
๒. การเขียนเรียงความของเยาวชนในชุมชนในกิจกรรมการประกวดเขียนเรียงความประวัติศาสตร์ชุมชน ข้อมูลที่ได้จากส่วนนี้จะเป็นข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชน
๓. การบันทึกเทปและการถอดความจากเทปบันทึกเสียง ใช้ในโอกาสที่มีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนและการคืนข้อมูล เช่น การจัดเวทีพูดคุยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน
๔. แผนที่รอบในและรอบนอกชุมชน เป็นการทราบที่ตั้งของสถานที่สำคัญ ๆ ของชุมชนรวมทั้งอาณาเขตของชุมชน
๕. การบันทึกของทีมวิจัยที่ได้จากการสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับสมุนไพรรักษาหมอยาและผู้อาวุโสในชุมชน
๖. การบันทึกของทีมวิจัยที่ได้จากการสำรวจพืชสมุนไพรในป่า จากการนำและอธิบายจากหมอยา/ผู้อาวุโส
๗. การบันทึกภาพสมุนไพรด้วยกล้องถ่ายรูป เมื่อคราวที่ออกพื้นที่สำรวจพืชสมุนไพรในป่า จากการนำและอธิบายจากหมอยา/ผู้อาวุโส
๘. การบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์สอบถามข้อมูลอื่น ๆ จากผู้ให้ข้อมูลในชุมชน เช่น ผู้นำ หมอยา ผู้อาวุโส พระ ในประเด็นต่าง ๆ ที่ต้องการข้อมูลเพิ่มเติมจากการจัดกิจกรรม

การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลได้ดำเนินการดังนี้

๑. ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน ที่ได้จากการเขียนเรียงความเพื่อนำเข้าประกวดของเยาวชนในชุมชน ได้รับการตรวจสอบจากผู้อาวุโสในชุมชนโดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนซึ่งมีการเชิญผู้อาวุโสและชาวบ้านมาร่วม

๒. ข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพร ถูกตรวจสอบความถูกต้องโดยการ

๒.๑ การหาข้อมูลจากหมอยาหลายคนในประเด็นเดียวกัน

๒.๒ การจัดเวทีคืนข้อมูลให้หมอยาและผู้อาวุโสรวมทั้งชาวบ้านมาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และยืนยันข้อมูลจากการสำรวจ/รวบรวม

๒.๓ การตรวจสอบกับเอกสารที่มีอยู่ เพื่อเทียบชื่อและคุณสมบัติของสมุนไพร

๓. ข้อมูลอื่น ๆ เช่น สถานการณ์เกี่ยวกับสมุนไพร ความเปลี่ยนแปลงของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชน ประเพณีและพิธีกรรมของชุมชน ตรวจสอบโดยการ

๓.๑ ใช้การเก็บข้อมูลเป็นการตรวจสอบความถูกต้องและสมบูรณ์ไปในตัว เช่น การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับสถานการณ์สมุนไพร สถานการณ์เกี่ยวกับสมุนไพร การจัดทำแผนเพื่อฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพร เป็นต้น

๓.๒ การสัมภาษณ์พูดคุยในประเด็นเดียวกันกับผู้ให้ข้อมูลต่างกัน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์เนื้อหา ตามลักษณะของการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการต่าง ๆ พร้อมกับการจำแนกแยกแยะข้อมูล (Attribute) โดยการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการแลกเปลี่ยนกับที่ปรึกษาจากสถาบันโพธิyalัยและนักวิชาการอื่น ๆ

บทที่ ๕

ผลการดำเนินงาน

การนำผลการวิจัยในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอ ๔ ตอน ได้แก่

ตอนที่ ๑ บริบทชุมชน

ตอนที่ ๒ รายละเอียดเกี่ยวกับสมุนไพรของชุมชน

ตอนที่ ๓ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ตอนที่ ๑ บริบทของชุมชน

๑. ลักษณะทางกายภาพของชุมชน

หมู่บ้านแม่ระเมิง ตั้งอยู่หมู่ที่ ๘ ตำบลแม่สอง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก เป็นหมู่บ้านชาวปกาเกอญอ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอท่าสองยาง ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ ๗๐ กิโลเมตร พื้นที่หมู่บ้านอยู่ในเขตป่าอุทยานแม่เมย สภาพพื้นที่โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นภูเขาที่สลับซับซ้อนกัน ซึ่งมีความสูงจากน้ำทะเลประมาณ ๖๐๐ - ๗๐๐ เมตร อาณาเขตติดต่อมีดังนี้

- ทิศเหนือ ติดกับภูเขาบ้านมะโอโกร ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก
- ทิศใต้ ติดกับป่าเขตอุทยานแม่เมย ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก
- ทิศตะวันออก ติดกับบ้านชอแขะวาคี ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก
- ทิศตะวันตก ติดกับบ้านต่อปลาเดต. แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก

การเดินทางเข้าหมู่บ้านสามารถใช้ได้ ๓ เส้นทาง ได้แก่

๑. เส้นทางแรกจากจังหวัดตาก ใช้เส้นทางสายตาก - แม่สอด จากอำเภอแม่สอดใช้เส้นทางแม่สอด - แม่สะเรียง เดินทางถึงบ้านแม่สลิดระยะทางประมาณ ๑๑๓ ก.ม. จากนั้นเลี้ยวขวาบริเวณป้อมตำรวจบ้านแม่สลิดหลวงหรืออาครมฯ บ้านแม่สลิดหลวง ตามเส้นทางแม่สลิด - แม่ระเมิง อีกระยะทาง ๓๕ ก.ม.

๒. เส้นทางที่สองจากอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ใช้เส้นทางแม่สะเรียง - แม่สอด จากนั้นเลี้ยวซ้ายบริเวณป้อมตำรวจบ้านแม่สลิดหลวงหรืออาครมฯ บ้านแม่สลิดหลวง ตามเส้นทางแม่สลิด - แม่ระเมิง อีกระยะทาง ๓๕ ก.ม.

๓. เส้นทางสุดท้ายจาก อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่ เดินทางโดยใช้เส้นทางอมก๋อย - แม่ตื่น ถึงแม่ตื่นใช้เส้นทางที่ชาวบ้านขุด ระยะทางประมาณ ๕๐ ก.ม.

การคมนาคมของชาวบ้านใช้รถยนต์ ซึ่งในหมู่บ้านมี ๗ คัน และรถจักรยานยนต์ราว ๑๕ คัน ชาวบ้านที่ไม่มียานพาหนะเมื่อจะต้องเดินทางออกไปภายนอกจะอาศัยรถยนต์ภายในหมู่บ้านรวมทั้งรถที่ผ่านไปมา

ชาวปกากะญอหมู่บ้านแม่ระเมิงส่วนใหญ่นับถือผีบรรพบุรุษ และมีจำนวนหนึ่งประมาณ ๑๐ หลังคาเรือนนับถือศาสนาคริสต์

๒. สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน

๒.๑ อาชีพ

๑) การทำไร่หมุนเวียน

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชน การทำไร่หมุนเวียนชาวบ้านจะมีพื้นที่ประมาณ ๖ - ๗ แปลงไว้สำหรับหมุนเวียนเพาะปลูกในแต่ละปี การหมุนเวียนทำไร่แบบนี้จะทำให้ดินไม่เสื่อมมากเกินไป และยังเป็น การคงสภาพป่าไม้ของชุมชนด้วย ผลผลิตนอกจากข้าวซึ่งเป็นพืชหลักในไร่แล้ว ยังมีพืชผักอื่น ๆ แซมอีกหลายชนิด เช่น พริก พักทอง มะเขือ เป็นต้น ปัจจุบันพื้นที่หมู่บ้านทั้งที่ทำกินและที่อาศัยอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแม่เมย เจาหน้า ที่กรมป่าไม้ได้เข้มงวดการใช้พื้นที่ทำให้ชาวบ้านได้แปลงสภาพจากไร่หมุนเวียนเป็นไร่ถาวรเพิ่มมากขึ้น หลายครอบครัวลดระยะเวลาการหมุนกลับมาใช้พื้นที่เดิมลดลงจาก ๖ - ๗ ปี เหลือราว ๓ ปี

๒) การทำนา

มีชาวบ้านในหมู่บ้านที่ผลิตข้าวโดยการทำนาเพียง ๕ ครอบครัว เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขา ข้าวที่ได้จากการทำนาเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ที่ใช้เพาะปลูกกับการทำไร่หมุนเวียน ผลผลิตจากนาจะได้มากกว่า

๓) การทำไร่ถาวร

ด้วยข้อจำกัดด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับไร่หมุนเวียนทำให้เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้เข้มงวดกับชาวบ้านมากขึ้น ชาวบ้านจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนการทำไร่ไปเป็นไร่แบบถาวรเพิ่มมากขึ้น พืชที่ปลูก ได้แก่ ข้าวโพด อ้อย ไม้ และถั่วเนียง เป็นต้น

๔) การเลี้ยงสัตว์

ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนในหมู่บ้านแม่ระเมิงจะมีสัตว์เลี้ยง ได้แก่ หมู ไก่ วัว และควาย ทุกหลังคาเรือนจะต้องเลี้ยงไก่และหมูเนื่องจากเป็นสัตว์ที่ต้องใช้ประกอบพิธีกรรม สัตว์เลี้ยงนอกจากจะเป็นอาหารในครัวเรือนและเป็นสัตว์ประกอบพิธีกรรมแล้ว บางส่วนยังเป็นรายได้เสริมของชาวบ้านด้วย จากสัตว์เลี้ยงจำพวก วัวและควาย

๕) การรับจ้างแรงงาน

ชาวบ้านแม่ระเมิง มีอาชีพรับจ้างขายแรงงานตั้งแต่มีการทำเหมืองแร่ที่อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่นั้นมาชาวบ้านออกไปรับจ้างนอกพื้นที่กันมากขึ้น บ้างก็เป็นลูกจ้างชั่วคราวป่าไม้ บางส่วนก็ไปขายแรงงานที่กรุงเทพฯ

๖) การใช้ประโยชน์จากป่า

ป่าที่อยู่รอบๆบริเวณหมู่บ้านแม่ระเมิงนั้นเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานให้ชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัย เป็นทั้งแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เช่น ชาวบ้านหาผัก หน่อไม้ ไก่ป่า นก สุนัขไพร และยังใช้ซ่อมแซมที่อยู่อาศัย โดยตัดไม้จากผืนป่าแห่งนี้

๓. การเมือง การปกครอง

การปกครองของชาวบ้านปากาเกาะญอโดยทั่วไปจากมีผู้นำหมู่บ้าน ที่เรียกกันว่า ฮีโซ หรือ กามือฆ่าโค๊ะ ซึ่งเป็นผู้นำทางธรรมชาติ มีนายปรีชา เป็นฮีโซ ดูแลรักษากฎจารีตประเพณีในชุมชน ตลอดจนทำพิธีกรรมเลี้ยงผี

ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านจะทำหน้าที่ในการประสานงานการดูแลจัดการปัญหาในชุมชน สิ่งนี้ได้ทำให้บทบาทของ ฮีโซ หรือ ตานมื่อฆ่า ลดลง เหลือเพียงแค่การประกอบพิธีกรรมให้กับคนในหมู่บ้าน ปัจจุบันมีนายสุรพงษ์ ศิริประณีต เป็นผู้ใหญ่บ้าน

๔. ผู้นำ

๔.๑ ผู้นำด้านจิตใจและคุณธรรม

ปี ๒๕๓๔ ชาวบ้านได้ช่วยกันสร้างอาคารพระธรรมจาริก ๑ แห่ง เพื่อที่จะได้นิมนต์พระมาอยู่เป็นที่พึ่ง เป็นผู้นำทางจิตใจ ปัจจุบันมีพระสงฆ์สองรูป คือ พระอาจารย์มีลา คเวสโก พระอาจารย์ท่านนี้เป็นผู้ที่ปฏิบัติตนอยู่ในพระธรรมวินัย จนเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง

๔.๒ ผู้นำทางพิธีกรรม และความเชื่อ

ผู้นำทางพิธีกรรมและความเชื่อเป็นผู้นำทางธรรมชาติที่ชาวบ้านยอมรับ เช่น ตามมื่อฆ่าโค๊ะ มีหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น ประกอบพิธีเลี้ยงผี ส่งเคราะห์ เรียกขวัญ ปัจจุบันมีนายจะโหย่พือ เกียรติสุพจน์ เป็นผู้นำ

๔.๓ ผู้นำทางด้าน การปกครองและด้านการพัฒนา

บทบาทหน้าที่ผู้นำการปกครอง มีหน้าที่ในการปกครองดูแลความสงบเรียบร้อยในชุมชน ติดต่อบริการงานกับบุคคลภายนอกชุมชน ปัจจุบันมีนายสุรพงษ์ ศิริประณีต เป็นผู้ใหญ่บ้าน และนายเคโซ พนาพิหาร เป็นสรวัดรำนัน

ผู้นำด้านการพัฒนา มีบทบาทหน้าที่ประสานงานพัฒนากับหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ปัจจุบันมีนายเดวิด พนาลัยเจริญ เป็นสมาชิกสภาจังหวัดตาก นายเกรียงศักดิ์ เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลแม่สอง

๕. กลุ่ม องค์กร หน่วยงานในชุมชน

๕.๑ กลุ่มแม่บ้าน

โดยทั่วไปชุมชนปกากะญอ มีการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ มีการช่วยเหลือและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน กลุ่มแม่บ้านแม่ระเมิงถูกจัดตั้งโดยพัฒนาชุมชนมีสมาชิกในกลุ่มจำนวน ๔๐ คน

๕.๒ คณะกรรมการหมู่บ้าน

คณะกรรมการหมู่บ้านเกิดจากการที่หมู่บ้านได้รับการตั้งจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย หมู่ที่ ๔ ตำบลแม่สอง อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก ปัจจุบันมี นายสุรพงษ์ ศิริประณีต เป็นผู้นำหมู่บ้าน และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยผ่านกระบวนการคัดเลือกจากคนในชุมชนร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน โดยคณะกรรมการมีบทบาทหน้าที่ปกครอง พัฒนามหมู่บ้าน และประสานกับหน่วยงานอื่น

๕.๓ อาศรมพระธรรมจาริก

อาศรมพระธรรมจาริก ตั้งขึ้นเมื่อปี ๒๕๓๔ โดยโครงการพระธรรมจาริกที่ได้รับการอุปถัมภ์จากกรมประชาสัมพันธ์ เจ้าหน้าที่ได้นิมนต์พระธรรมจาริกไปปฏิบัติงานอยู่ประจำหมู่บ้าน ปัจจุบันมีพระอาจารย์มีลา คเวสโก อยู่ประจำอาศรมบ้านแม่ระเมิง

๕.๔ ศูนย์ส่งเสริมราษฎรประจำหมู่บ้าน

จัดตั้งโดยศูนย์พัฒนาและส่งเสริมชาวเขา จังหวัดตาก ที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุและผู้พิการ ผู้ประสบอัคคีภัยในหมู่บ้าน มีผู้ใหญ่เป็นประธาน

๕.๕ โรงเรียน

โรงเรียนบ้านแม่ระเมิง ถูกสร้างขึ้นโดยทหารพลร่ม เมื่อ ๓๐ ปีก่อน ทำการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาปีที่ ๑ - ๔ ต่อมาทางการได้อโอนให้สำนักงานการประถมศึกษาดูแลและรับผิดชอบจัดการเรียนการสอน เปิดทำการสอนตั้งแต่ระดับชั้น ป.๑ - ๖ และเมื่อปี ๒๕๔๐ ได้ขยายการเรียนการสอนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พื้นที่บริการการศึกษาของโรงเรียนอยู่ห่างไกลจากชุมชนทางโรงเรียนจึงแก้ปัญหาโดยการจัดห้องเรียนเคลื่อนที่ ๑๔ แห่ง ทำการเรียนการสอนในชั้น ป.๑ - ๓ แต่ละแห่งมีข้าราชการครูประจำ ๑ คน ผู้ช่วยครู ๑ คน ที่ได้รับการจ้างจากองค์กร Tops และ อบต.แม่สอง

๕.๖ สถานีนอนามัย

สถานีนอนามัยบ้านแม่ระเมิง ตั้งอยู่หมู่ที่ ๘ ต.แม่สอง อ.ท่าสองยาง จ.ตาก ตั้งขึ้นเมื่อ ๒๕๓๒ มีเจ้าหน้าที่ประจำ ๓ คน เป็นข้าราชการ ๒ คน เป็นลูกจ้าง ๑ คน โรคที่พบบ่อยที่ชาวบ้านเข้ารับบริการ คือโรคทางเดินหายใจ โรคทางเดินอาหาร

๖. ประเพณี พิธีกรรมของชุมชน

๖.๑ พิธีกรรมการการเกิด

เมื่อเด็กที่เกิดก็ตัดสายรกบรรจุลงในกระบอกไม้ไผ่ ปิดกระบอกด้วยเศษผ้าแล้วนำไปผูกติดกับต้นไม้รอบๆ หมู่บ้าน ต้นไม้ต้นนั้นเรียกว่า “เดปอทุ” แปลว่าต้นไม้สายรก ต้นไม้ต้นนี้ห้ามตัดเด็ดขาด เพราะมีความเชื่อว่า ขวัญของเด็กจะอยู่ที่นั่น หากตัดต้นไม้ต้นนั้นเด็กจะเกิดอาการเจ็บป่วย วันที่ตัดรกเด็กเกิดใหม่ทุกคนในหมู่บ้านจะไม่ออกไปทำงาน ซึ่งเป็นข้อห้ามที่เรียกว่า “ตีตาเบล” ซึ่งพวกเขาเกาะกบฏ ถือว่าเด็กเกิดใหม่มีขวัญอยู่ถึง ๓๗ ขวัญ อยู่ในชื่อสัตว์ชนิดต่างๆ จากนั้นผู้เป็นพ่อจะมีการผูกข้อมือเรียกขวัญเด็กเกิดใหม่ (กิเบลเจือ) ผู้เป็นแม่เตรียมเสื้อผ้าชุดใหม่ไว้ให้ลูกพร้อมใส่ก่อนห็นลงไปด้วย หากเด็กไปคลอดที่โรงพยาบาลหรือสถานีนอนามัยก็เปลี่ยนพิธีการผูกข้อมือที่โรงพยาบาล

๖.๒ พิธีกรรมแต่งงาน

รูปแบบที่พบในชุมชนบ้านขุนแม่รวมนั้น เวลาที่มีการเลือกคู่จะเริ่มจากคู่บ่าวสาวมาพบกันในบ้านของหญิงสาวในเวลากลางวันหญิงสาวจะนั่งบนฝ้ายอยู่ข้างเตาไฟ หากจะเลือกคู่ครองต่างหมู่บ้าน คู่บ่าวสาวจะพบกันในงานศพเพราะมีคนหลายหมู่บ้าน มาร้องหา (หรือธา) รอบๆ ศพ ทุกคนก็ไม่ได้รังเกียจ เพราะเป็นโอกาสสุดท้ายที่จะทำและผีผู้ตายเห็นว่า “ความรักความศรัทธาต่อตัวผู้ตายมิได้เสื่อมคลายจากคนอยู่เลย”

คนหนุ่มสาวจะพากันมาเดินเป็นแถวเรียงหนึ่งรอบล้อมศพพร้อมร้องท่ารำพันถึงผู้ตาย เดินกอดคอกันคร่ำครวญด้วยบทร้องท้ออันโหยหวน ตอนนั้นคนหนุ่มโอบกอดคอคนสาวและคนสาวก็กอดคอคนหนุ่มตลอดคืน ตกตึกผู้ชายพากันมาที่ลานกลองประโคม ซึ่งเป็นโอกาสให้คนหนุ่มสาวได้สัมผัส เนื้อต่อเนื้อ ไออุ่นต่อไออุ่น ณ จุดนี้ หลายรายตัดสินใจแต่งงานกัน

การเลือกคู่ในหมู่บ้านเดียวกันนั้น หนุ่มจะใช้เวลาเที่ยวหาสาวในตอนกลางวัน มีพินหรือขลุ่ย ติดไปสี่ไปและร้องบทอุทานระหว่างเดินทาง เมื่อขึ้นไปบนบ้านของหญิงสาวบิดา มารดาอาจจะออกมานั่งคุยด้วย เมื่อลูกสาวออกมาพ่อแม่ก็กลับเข้าห้องนอน นอกห้องนอนจะเป็นชานที่มีเตาผิงไฟสว่างอยู่ คนกะเหรี่ยงไม่นิยมจุดตะเกียงจะอาศัยแสงสว่างจากเตาไฟ จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันนั้นคู่บ่าวสาวอาจตกลงปลงใจแต่งงานกัน เมื่อแต่งงานเป็นที่เรียบร้อยแล้วเจ้าสาวจะเปลี่ยนชุดโดยสวมเสื้อสั้นลงมาถึงเอว ใช้ผ้าสีดำเป็นพื้นครึ่งอกด้านล่างเย็บด้วยเส้นด้ายกับลูกเดือยหิ้นสีขาวเป็นรูปทรงเป็นจุดๆ สีขาว ซึ่งแสดงถึงเครื่องหมายการแต่งงานแล้ว ในปัจจุบันการจัดงานขึ้นอยู่กับพื้นฐานเศรษฐกิจ

ของเครือญาติฝ่ายหญิงที่มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าฝ่ายชาย ในพิธีการแต่งงานนั้นญาติฝ่ายหญิงจะไปขอฝ่ายชายถึงสามครั้ง ถ้าครั้งที่สามฝ่ายชายตอบปฏิเสธก็หมายความว่าผู้หญิงคนนั้นจะไม่แต่งงานอีก และจะใส่ชุดขาวตลอดไป

๖.๓ พิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพ (ตี-นา-เกอะ-เกราะ)

รูปแบบของการทำพิธีกรรมศพนั้น เมื่อมีคนตายในหมู่บ้าน ชาวบ้านทุกคนถือว่าเป็นงานสำคัญมากจะต้องไปช่วยงานศพโดยเฉพาะหนุ่มสาวจะถือโอกาสทำความรู้จักทำความสนิทสนมกันเพื่อมีโอกาสแต่งงานกัน หากผู้ตายเป็นภรรยาในครอบครัว บรรดาสัตว์เลี้ยงที่มีอยู่ในบ้านจะถูกฆ่าหมด บ้านจะต้องถูกรื้อถอนจนหมดสิ้น เพราะถือว่าสัตว์เลี้ยงบ้านเรือนเป็นสมบัติของแม่บ้านที่เป็นภรรยา ลูกหลานหรือสามีจะเก็บไว้ไม่ได้ เพราะไม่เป็นมงคลต่อตัวเองและลูกๆ จากนั้นจะใช้เสื่อห่อหุ้มศพเอาเส้นด้ายดิบพันโดยรอบนำไปฝังตามประเพณีของหมู่บ้าน เครื่องนุ่มห่มต่างๆ ของผู้ตายตลอดจนของใช้ของผ้าจะต้องถูกนำไปฝังทำลายในป่าช้า มีการมัดหัวแม่มือหัวแม่เท้าติดกัน เอาเหรียญปิดตาทั้งสองข้าง เอาเหรียญบาทติดที่ลิ้นปี ใช้ด้ายกวาดหน้าขึ้น ไปจนพ้นศีรษะ ห่อศพจัดเครื่องอุปโภคบริโภค เม็ดพันธุ์พืช ไปให้คนตายในภพหน้า มีการจุดเทียนให้คนตายที่นิ้วมือซ้าย ซี่ทศให้คนตายไปสามครั้ง ถ้าหากคนในชุมชนไปเสียชีวิตในโรงพยาบาลหรือสถานเอนกามัยจะไม่นำศพเข้ามาในหมู่บ้านจะนำไปฝังในป่าช้าทันทีแล้วมาทำพิธีกรรมที่บ้าน เพราะเชื่อว่าศพที่ตายนอกเขตนำเข้ามาในหมู่บ้านจะทำให้ผลผลิตทางการเกษตรไม่ดีเท่าที่ควร

๖.๔ พิธีปัดรังควาญ (แะมะมี)

เป็นรูปแบบของพิธีกรรมหลักในรอบ ๑ ปี ที่พบในชุมชน ก่อนเริ่มฤดูการผลิตเป็นการปัดรังควาญ คือสิ่งชั่วร้ายออกไปจากหมู่บ้าน ซึ่งหากไม่ทำพิธีกรรมนี้อาจจะให้การดำเนินชีวิต การทำการเกษตร ไม่ประสบผลที่ดี พิธีกรรมนี้จะเริ่มเมื่อเห็นต้นเมฆออกดอกสีแดง ในการประกอบพิธีกรรมจะทำที่ห่อผีของหมู่บ้านใกล้ๆหมู่บ้าน พิธีกรรมนี้ห้ามผู้หญิงไปร่วมโดยจะรวบรวมผู้อาวุโสประมาณ ๕ - ๑๐ คน และตัดไม้ไผ่มา ๑ ท่อน ยาว ๑ วา ผ่าหัวเป็นแฉกๆ ๔ แฉก ๓ ต้น เอาดอกसानเป็นรูปทรงกรวยเมื่อसानเสร็จ ใส่ข้าวเจ้าหมัก นำมาปักไว้ที่ใกล้ห่อผี จากนั้นทำการฆ่าไก่โดยการเชือดคอเอาเลือดทาเสาทุกต้น ต้นละ ๓ ระดับ คือ ล่าง กลาง และกรวย แล้วถอนขนไก่ติดกับเลือดไก่ทุกต้น จากนั้นก็ตัดขาซ้ายไก่ก่อน และขวาทีหลัง จากนั้นทำการสับไก่ออกล้างตัดเป็นชิ้นเล็กๆ ใส่ลงใบตอง ต้ให้สุกและนำไปเทลงในกรวย เสร็จแล้วก็อธิฐานต่อเจ้าป่า เจ้าเขา ให้คุ้มครองคนในหมู่บ้าน

๖.๕ พิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ (นีซอโค)

พิธีกรรมนี้ จะเริ่มหลังพิธีกรรมเลี้ยงผี โดยวันที่ ๑ คนในหมู่บ้านจะร่วมกันต้มเหล้าครอบค้วละ ๑ หม้อ และเตรียมร่างกายจิตใจเข้าร่วมพิธี วันที่ ๒ ปากทางเข้าหมู่บ้านจะติดเครื่องหมาย (ตาแผลว) ซึ่งหมายถึงห้ามคนในออกคนนอกเข้า วันที่ ๓ เป็นวันเริ่มพิธี ทุกคนจะไปรวมตัวกันที่บ้านฮีไซ เพื่อผูกข้อมือ (กิจี) โดยผูกให้กับตระกูลของฮีไซก่อน แล้วตามด้วยคนในหมู่บ้าน เชื่อกันว่า

หากครอบครัวใดไม่มาทำพิธีกรรมนี้จะถือว่าผิดผีไม่เป็นมงคลต่อหมู่บ้าน จากนั้นฮีโจะจะทำพิธีกรรมรินหัว
เกล้า การดื่มเกล้าของฮีโจะยกแล้วอธิฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากนั้นฮีโจะจับเกล้าหนึ่งแล้วส่งต่อให้
คนในหมู่บ้านจับคนละนิด แล้วจะมีการสังสรรค์รื่นเริงตลอดทั้งวันทั้งคืน

๖.๖ พิธีกรรมไร่หมุนเวียน

พิธีกรรมนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับกระบวนการคัดเลือกพื้นที่สำหรับปลูกข้าว การ
รักษา การเก็บเกี่ยว ระบบกำรจัดองค์กร ระบบทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ซึ่งคนภายนอกถือว่าการทำ
ไร่เลื่อนลอย แต่การทำกรเกษตรแบบนี้ชาวปากาเกอะญอ ถือว่าเป็นการทำไร่หมุนเวียนโดยการทำกร
เคลื่อนย้ายพื้นที่การเพาะปลูก อาจว่างเว้นไปถึง ๑๐ รอบปี

๖.๗ พิธีกรรมการผลิต (จลาลอตุหละ)

พิธีกรรมนี้เป็นพิธีกรรมที่ต่อจากวันขึ้นปีใหม่ (นีซอโค) หลังจากเสร็จพิธีกรรมขึ้น
ปีใหม่ สองถึงสามวัน วิธีการจะให้ครัวหน้าครอบครัวปรึกษากับผู้อาวุโสให้จัดสรรที่ไร่ให้ แล้วหัวหน้า
ครอบครัวจะการเสี่ยงทายเลือกพื้นที่ที่จะทำการผลิต โดยเอามีดพรวินป่าที่คิดว่าจะทำการผลิตโดย
พื้นดินไม้ใหญ่บริเวณนั้นสามครั้ง หากมีดพรวินไม่บินก็จะทำการเกษตรในพื้นที่ตรงนั้น หากมีดบินก็จะไป
หาที่ใหม่ เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้วก็จะทำพิธีกรรมเลี้ยงไก่ โดยใช้ไก่ ๑ ตัวเกล้า ๑ สวยดอกไม้ไปทำพิธีที่หัวไร่
ในตอนเย็น

๖.๘ พิธีกรรมนวดข้าว (เปาะบือก็จือ)

พิธีกรรมนี้จะป็นรูปแบบและวิธีการดังนี้ หลังจากข้าวไร่ให้ผลผลิตพร้อมที่จะ
เก็บเกี่ยว ก่อนที่จะเริ่มเก็บเกี่ยวจะทำพิธีกินหัวข้าว (เอาะบือโค) หัวข้าวคือข้าวใหม่หม้อแรกในรอบปีการ
ผลิต เจ้าของไร่จะเกี่ยวข้าวที่สุกเต็มที่พอดำเป็นข้าวสารหม้อหนึ่ง หาพืชผักตามหัวนำมาแกงรวมกัน
จากนั้นนำไปคลุกกับข้าวที่หุงสุกแล้ว แบ่งเป็น ๓ ส่วน วางลงบนก้อนหินสามก้อนบนเตาไฟที่เตรียมไว้
เพื่อให้หินกนก่อน ขณะเดียวกันก็จะอธิฐานต่อเตาไฟว่าเจ้า คือ พ่อแม่ จงกินข้าวก่อนใครอื่น จากนั้นนำ
อาหารเหล่านั้นมาผูกติดครก กระบุง ตระกล้า ใส่ช้อนชาม เสร็จแล้วนำไปรับประทานทั้งครอบครัว
จากนั้นลงมือเก็บเกี่ยวข้าวในวันรุ่งขึ้น โดยวิธีการบอกคนในชุมชนมาลงแขก จากนั้นก็ตากข้าวไว้ ๒ - ๓
วัน ก็ทำพิธีนวดข้าว (เปาะบือ ก็จือ) โดยนำไก่มาตัวหนึ่งเชือดคอก เทเลือดสดลงบนเม็ดข้าว และไม้นวด
ข้าว พร้อมเอาขี้ไก่ที่ไม้นวดข้าว โดยผู้อาวุโสในหมู่บ้านหรือฮีโก็จะทำพิธีส่งนกขึ้นสวรรค์ (นกขวัญข้าว)
เมื่อทำเสร็จพิธีกรรมเสร็จผู้ทำพิธีกรรมจะกินเฉพาะน่องไก่และไขหนึ่งฟองเท่านั้น

๖.๙ พิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่

การขึ้นบ้านใหม่ชาวปากาเกอะญอ ถือว่าเป็นงานสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง
บ้านหลังใดที่ไม่ทำพิธีขึ้นบ้านใหม่อาจทำให้อยู่ไม่เป็นสุข พิธีกรรมเริ่มด้วย สามภรรยา ฆ่าไก่คู่แรกที่เลี้ยง
ไว้มา ๑ ตัว ต้มให้สุก นำสุรามา ๑ ขวด เทียนผู้อาวุโส พ่อแม่ฝ่ายหญิง มาอวยพรให้สำหรับไถ่นั้นสาม
ภรรยารับประทานเล็กน้อยพอเป็นพิธีก่อน จากนั้นผู้อาวุโส และพ่อแม่ จะนำเนื้อไก่และเกล้า มาวางไว้

บนพื้นบ้านหลังใหม่ และเริ่มพิธีอธิษฐานขอพรจากผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วมารับประทานของเซ่นไหว้ วันรุ่งขึ้นก็ฆ่าหมูตัวแรกที่เริ่มเลี้ยงตอนแต่งงานกัน ทำพิธีเช่นเดียวกันกับการฆ่าไก่ เป็นอันเสร็จพิธีทางฝ่ายหญิง วันที่สามเป็นพิธีพิธีกรรมของฝ่ายชายขั้นตอนเหมือนฝ่ายหญิงทุกอย่างแต่เป็นญาติทางฝ่ายชายเป็นผู้ทำพิธี ขั้นตอนสุดท้ายมีการคว่ำข้าวเปลือก แล้วเอาไปฝังใต้ต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่งบริเวณบ้าน

๖.๑๐ พิธีกรรมบ๊ะหรือบระ

แปลว่าผูกติดกัน รูปแบบของพิธีกรรมนี้จะให้ความสำคัญกับการสังสรรค์รวมญาติฝ่ายหญิงก่อน โดยสามีภรรยาจะฆ่าไก่คู่แรกที่เลี้ยงเรียกพ่อฝ่ายหญิงมาให้พรก่อน แล้วนำเนื้อไก่อ่าให้ภรรยารับประทานพอเป็นพิธีเล็กน้อย จากนั้นพ่อแม่ฝ่ายหญิงจะนำเนื้อไก่และข้าวจ้าวสุกมาวางคู่กับเนื้อไก่บนพื้นบ้านและอธิษฐานขอพรจากหม้อก่า โดยการขานชื่อบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วมารับประทานอาหาร จากนั้นวันรุ่งขึ้นจะฆ่าหมูอีกหนึ่งตัว จะทำพิธีกรรมเหมือนฆ่าไก่คู่แรกแต่จะเรียกพ่อแม่ฝ่ายชายมาทำพิธี พิธีกรรมนี้จะแบ่งเป็น ๒ ระดับคือ บกะพี ระดับเครือญาติฝ่ายหญิง บกะใหม่ระดับครอบครัวรวมทั้งพ่อแม่ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงด้วย พิธีกรรมนี้มีข้อห้ามคือ ห้ามกินเนื้อหมู ไก่ จากที่อื่น ห้ามไปนอนค้างที่อื่น (ในวันทำพิธี) ห้ามทะเลาะกัน หรือมีบาดแผลขณะทำพิธี ห้ามกินข้าวเปลือกปนข้าวสาร ข้อสุดท้ายกินไก่หรือหมูค้ำแรกห้ามโดนกระดุก และผู้ทำพิธีนี้จะต้องแงงตัวด้วยเสื้อผ้าตามประเพณีประจำเผ่า

๖.๑๑ พิธีกรรมขอขมา (คินติของชุมชน)

รูปแบบของพิธีกรรมชาวปากาเกอะญอถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะถือว่าเป็นกฎหมายของคนในหมู่บ้าน และถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด คือหากมีการทำผิดตามจารีตประเพณีหรือหนุ่มสาวที่ทำผิดศีลธรรมก่อนแต่งงานก็ให้ทั้งคู่ซื้อหมูตัวใหญ่พอกินได้หลายคน เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการคืนดีกัน โดยให้ฝ่ายชายจูงหมูฝ่ายหญิงใช้ไม้ค้อนหมูไปรอบๆหมู่บ้าน พร้อมบอกชาวบ้านว่าอย่าเอาเราทั้งสองคนเป็นเยี่ยงอย่าง สำหรับหมูตัวนี้ ชายหญิงที่ทำผิดรวมทั้งญาติของทั้งสองฝ่ายไม่ให้กินถือว่าเป็นบทลงโทษ จากนั้นมาอยู่ที่เชิงบันไดของผู้นำหมู่บ้าน (ฮีไซ) เพื่อให้ผู้นำหมู่บ้านทำพิธีขอขมา โดยฝ่ายหญิงดัมเหล้ามา ๑ ขวด พร้อมส้มป่อย ส่วนฝ่ายชายก็ต้องฆ่าหมูที่หาแล้วนำไปรวมกันที่เชิงบันไดของผู้นำหมู่บ้านทั้งตัว ซึ่งขุดหลุมเตรียมไว้หนึ่งหลุม ข้างในหลุมมีใบตองรองรับไว้ ผู้นำหมู่บ้านจะเอาข้าวจ้าวสุกวางไว้ในหลุม พร้อมกับรินเหล้าลงไป ในหลุมจากนั้นฝ่ายหญิงจะจับขามูไว้ ส่วนฝ่ายชายจะแทงคอกหมูให้เลือดหยดลงไป ในหลุม ในขณะที่ทำพิธีฮีไซก็จะขอโทษผีบ้านผีเรือน จากนั้นก็แบ่งเนื้อหมูให้ผู้นำและเพื่อนบ้านเป็นอันเสร็จพิธี

๖.๑๒ พิธีกรรมการรักษาพยาบาล (แหล่งจู้ มอะ)

เริ่มต้นการทำพิธี เมื่อมีคนในชุมชนเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมา ชุมชนเหล่านี้คิดว่าอาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นเกิดจากการกระทำของผีป่า หรือการกระทำพิธีใดพิธีหนึ่งแบบไม่ครบขั้นตอน ซึ่งชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า ขิด ขั้นตอนแรกคนที่เจ็บป่วย ผู้เป็นพ่อจะต้องทำพิธีในป่าเพื่อขอขมา ต่อผีป่าแล้ว

กลับมาฟังผลที่บ้าน เมื่อไม่หายจึงได้ทำกรวยดอกไม้ไปหาหมอผีที่บ้าน มาทำพิธีชงจากผีเรือน หากเป็นฤดูแล้งจะเอาไก่ไป ๑ คู่ เหล้า ๒ ขวด ดอกไม้ธูปเทียนไปทำพิธีใกล้แม่น้ำ ถ้าเป็นฤดูฝนจะใช้หมู ๑ ตัว ถ้าหากไม่หายจะนำส่งสถานีนอนามัยหรือโรงพยาบาล การรักษาอาการเจ็บป่วยของคนในชุมชนจะแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือการรักษาแบบพื้นบ้าน โดยการใช้ ยาสมุนไพร การทำพิธีกรรมเลี้ยงผีป่า ผีบ้าน ผีเรือน คาถาอาคม รักษาด้านจิตใจ (ผูกข้อมือ) การเสี่ยงทาย การทำนาย การนวด อีกประการหนึ่งเป็นการรักษาแบบแผนปัจจุบัน ซึ่งยามากินเองตามร้านค้า สาธารณสุข โรงพยาบาล

ตอนที่ ๒ รายละเอียดเกี่ยวกับสมุนไพรของชุมชน

๑. สมุนไพรของชุมชน

๑.๑ ประเภทของสมุนไพร

สมุนไพรพื้นบ้านของชาวปกากะญอที่พบในชุมชนบ้านแม่ระเมิงสามารถจำแนกเป็น ๕ ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

๑) ประเภทรากหรือหัว

หัวหรือรากเป็นส่วนที่อยู่ใต้ดิน มีลักษณะแตกต่างกันไปตามชนิดของสมุนไพร สมุนไพรที่มักนำส่วนหัวและรากมาใช้ เช่น

- ปูเลย (แปล) ใช้แก้ปวดท้องตอนคลอดลูกใหม่ มีลักษณะเป็นพืชล้มลุกต้นมีสีเขียว ใบสีเขียว ต้นยาวประมาณ ๑ เมตร ใบแหลม หัวของปูเลยคล้ายกับขมิ้นแต่สีของมันจะจางกว่าขมิ้น มีกลิ่นหอม วิธีใช้ นำหัวล้างให้สะอาดแล้วหั่นเป็นชิ้นบางๆ แล้วอบให้อุ่นจึงนวดกับบริเวณหน้าท้อง หรือหั่นเป็นชิ้นบางๆ แล้วต้มน้ำดื่ม ๒-๔ แก้วต่อวัน

- ขมิ้น (เต๋อยอ) สรรพคุณแก้โรคระเคาะ ขมิ้นเป็นพืชล้มลุกขมิ้นนั้นต้นของมันมีลักษณะสีเขียวและใบสีเขียว หัวมีสีเหลือง

- ตะคอกซอ สรรพคุณแก้ท้องร่วงอาเจียน ลักษณะเป็นเถาใบเป็นวงรีคล้ายรูปหัวใจแต่แหลม วิธีการใช้นำรากไปฝนแล้วละลายน้ำดื่มมีรสขม

๒) ประเภทใบหรือต้น

การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรที่เป็นส่วนของใบ ได้แก่

- กะเพรา (พอนาตี) เป็นไม้ล้มลุกที่มีทรงพุ่มใหญ่ สรรพคุณ แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ และปวดท้อง ใช้ใบและยอดประมาณ ๑ กำมือ ต้มเอาน้ำดื่ม ส่วนการแก้อาการคลื่นไส้อาเจียนใช้ใบและยอดประมาณ ๑ กำมือ ต้มน้ำดื่ม

- บอระเพ็ด (หล่อตะเหลาะมือ) เป็นไม้เลื้อย ส่วนที่ใช้เป็นยาได้แก่ เถาหรือลำต้นทั้งสดและแห้ง สรรพคุณและวิธีใช้ แก้ไข้ ใช้เถาครั้งละ ๒-๓ คืบ ตำคั้นเอาน้ำดื่ม หรือต้มกับน้ำดื่มก่อนอาหาร วันละ ๒ ครั้ง เข้า-เย็น หรือเวลามีอาการ แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นท้อง แก้เบื่ออาหาร หั่นเป็นชิ้นบาง ๆ ๒ กำมือ ต้มกับน้ำอ้อย ๕ ชีต น้ำ ๓ ขวด ต้มให้เดือด ต้มเข้าเย็น ครั้งละแก้ว

- ตำลึง รักษาอาการแพ้ อักเสบ เช่น ยุงกัด ถูกตัวบุงตำลึงเป็นเถาใบสีเขียวใบของมันจะออกเป็นแฉก ผลของมันคล้ายแตงผลของมันเมื่อสุกแล้วจะเปลี่ยนสีจากสีเขียวเป็นสีแดง วิธีการใช้เอาใบสดล้างให้สะอาดตำให้ละเอียดผสมกับน้ำเล็กน้อยแล้วคั้นเอาแต่น้ำแล้วทาตามบริเวณที่มีอาการ

- สาบเสือ (เซโบเกวีระ) ใช้ห้ามเลือดในกรณีที่บาดแผลไม่มากเกินไป สาบเสือ ส่วนที่ใช้ประโยชน์ใบหรือยอด นำมาขยี้หรือเคี้ยวให้ละเอียดแล้วไปพอกตรงบริเวณแผล แต่ไม่ควรพอกนานเกินอาจทำให้แผลเน่าหรือเปื่อยได้

๓) ประเภทเปลือกต้นและเปลือกกราก

การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรที่เป็นเปลือกต้นและเปลือกกรากได้แก่

- ลูกเนียม หรือมะต้ายาง (เตอแนเบะ) ใช้แก้เบาหวาน ลักษณะเป็นไม้ต้น เปลือกมีลักษณะส้มแก่ใบแหลม ผลคล้ายกับมะบ้า วิธีใช้นำเปลือกมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ ต้มสกัดเอาน้ำหรือต้วยาค ต้มจนเดือดให้น้ำเหลือน้อยที่สุด

- มะขามป้อม (เตอयाซ่า) ใช้แก้ไอโดยการตากเปลือกแห้งหรือไม่ตากแห้งก็แล้ววมกสีนทีละนิด ผลอมกับเกลือและกสีนทีละนิด

- เนาะป้อจ่อ เป็นพืชชั้นสูง ยืนต้น ลำต้นมีลายขาวปนป้าง ใบสีเขียวเข้ม ใบและเปลือกจะขมมาก ใช้ป้องกันไข้มาลาเรีย วิธีใช้นำเปลือกและใบมาล้างให้สะอาด ต้มในหม้อใส่น้ำ ๓ ชั้นแล้วต้มให้เดือด ต้มให้เหลือ ๑ ชั้น แล้วนำมาดื่ม วันละ ๓ ครั้ง

๔) ประเภทดอก

การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรที่เป็นดอกได้แก่

- กระจับแดง ใช้รักษาอาการขัดเบา กระจับเป็นพืชล้มลุกต้นสูงประมาณ ๒-๓ เมตร ใบของมันนั้นจะมี ๓ แฉกดอกสีส้ม กลีบเลี้ยงและกลีบดอก ดอกสีแดงม่วง ส่วนที่ใช้ประโยชน์คือกลีบเลี้ยงและกลีบรองดอก โดยการนำกลีบเลี้ยงและกลีบรองดอกตากแห้งและบดเป็นผง ต้มให้เดือดแล้วดื่มวัน ๓ ครั้ง ติดต่อกันจนกว่าจะหาย

๕) ประเภทผลและเมล็ด

การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรที่เป็นดอกได้แก่

- เพกา (เดาะก๊ะ) เป็นไม้ยืนต้น ไม่มีแก่น สูง ๓ ถึง ๑๐ เมตร เปลือกเรียบ ใบมีขนาดใหญ่ยาวได้ ๖๐ - ๒๐๐ ซม. ใช้แก้ไอและขับเสมหะ ใช้เมล็ดครั้งละ ๑ กำมือ ใส่น้ำประมาณ ๓ แก้ว ต้มพอเดือดนานครึ่งชั่วโมงถึง ๑ ชั่วโมง รับประทานวันละ ๓ ครั้ง รักษาโรคตาแดง ใช้เปลือกฝนกับน้ำ ทาบริเวณเปลือกตาใช้ประมาณ ๑ อาทิตย์ ลดไข้ใช้เปลือกเพกา ฝนกับน้ำ เนาะโพปรี ขมิ้น นำตัวยาทั้ง ๓ ฝนกับน้ำให้ได้ ๑ ถ้วยกาแฟ ใสเกลือ ๑ หยิบมือ ต้มวันละ ๒ ครั้ง เข้า-เย็น ใช้เปลือกเผาไฟให้เป็นขี้เถ้าถ่านละลายกับน้ำ ต้มครั้งละ ๑ แก้ว จนกว่าอาการแน่นหน้าอกหายไม่ออก จะหาย

- พักทอง (เมล็ด) ใช้แก้พยาธิในลำไส้วิธีใช้เอาเมล็ดฝักทองมา ๖๐ กรัม เอามาทุบให้แตก ผสมกับน้ำและนมหรือน้ำที่เติมลงไปให้ได้ปริมาณ ๔๐๐ มิลลิลิตร สำหรับการใช้เป็นยาถ่ายลำไส้ใช้เมล็ดพอประมาณทุบให้แตกผสมกับน้ำตาลและนมหรือน้ำใช้น้ำ ๑ แก้วแช่ไว้ประมาณ ๕ นาที หลังจากทานน้ำแล้ว ๒ ชม. ก็ให้ทานน้ำมันละหุ่งระบายตาม

- มะแว้ง ใช้รักษาอาการไต ชับเสมหะ มะแว้งเป็นพืชที่อายุสั้น อายุประมาณ ๘ ปี ลำต้นและกิ่งของมันจะมีหนามต้นของมันจะคล้ายกับมะเขือผลของมันเล็ก วิธีใช้ นำผลแก่สด ๕-๑๐ ผล โขลกพอแหลกคั้นเอาแต่น้ำใส่เกลือจิบบ่อย ๆ หรือใช้ผลสดกลืนทั้งน้ำและเนื้อรับประทานบ่อย ๆ

๑.๒ คุณค่าที่ได้รับจากสมุนไพร

๑) คุณค่าในการสร้างเสริมสุขภาพ

สมุนไพรที่ชาวบ้านใช้ในการสร้างเสริมสุขภาพ ส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพรที่อยู่ในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีลักษณะการใช้ ๒ ประการ คือ ใช้เป็นอาหาร ได้แก่ พืชที่นำมาทำเป็นอาหาร และเครื่องประกอบในการปรุงอาหาร เช่น พริก กระเทียม หัวหอม และใช้เป็นยา เช่น การใช้สมุนไพรมาชงเป็นน้ำพาดื่มแทนน้ำ

๒) คุณค่าในการป้องกันโรคร้ายไข้เจ็บ

นอกจากสมุนไพรที่ใช้ในวิถีชีวิตปกติของชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่ให้สรรพคุณด้านอาหารที่ส่งผลต่อการสร้างเสริมสุขภาพแล้ว ยังมีพืชสมุนไพรบางชนิดที่สามารถป้องกันอาการเจ็บป่วยได้ เช่น เมื่อชาวบ้านรู้สึกครั่นเนื้อครั่นตัว มีอาการส่อว่าจะเป็นไข้ ก็จะนำสมุนไพรชนิดหนึ่งมาต้มกิน เพื่อป้องกันการเป็นไข้

๓) บำบัดรักษาอาการเจ็บป่วย

สมุนไพรส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านใช้ที่นอกเหนือจากการบริโภคเป็นอาหารแล้ว เป็นสมุนไพรที่ใช้สำหรับการบำบัดอาการเจ็บป่วย เช่น เนาะก้อหล่าซูใช้ แก้ไข้ รักษาอาการตัวร้อน หมาหละก่า เป็นยาสมุนไพรที่ใช้แก้อาการท้องร่วง แผล เป็นยาสมุนไพรที่ใช้แก้ อาการวิงเวียนศีรษะ หน้ามืด เป็นต้น

๒. สถานการณ์เกี่ยวกับสมุนไพรในชุมชน

ในอดีตก่อนที่ความเจริญโดยเฉพาะด้านการรักษาพยาบาลจะเข้าไปมีบทบาทในชุมชนบ้านแม่ระเมิง สมุนไพรพื้นบ้านมีบทบาทอย่างยิ่งไม่เฉพาะในการรักษาบำบัดอาการเจ็บป่วยเท่านั้น แต่รวมถึงการป้องกันตัวเองจากโรคร้ายต่าง ๆ และการสร้างเสริมสุขภาพให้แข็งแรงสมบูรณ์ด้วย

คนรุ่นใหม่จะได้รับการถ่ายทอดความรู้ด้านสมุนไพรในฐานะเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการชีวิตจากพ่อแม่หรือปู่ย่าตายาย ผ่านการบอกเล่าและประสบการณ์ตรงกับตนเอง เช่น

นางซุนแธ พนาศรัยสุข อายุ ๓๔ ปี ได้รับการปลูกฝังมาจากพ่อแม่ สามารถนำความรู้ไปใช้ได้ ในยามที่คนในบ้านเจ็บป่วยก็จะเข้าป่าไปหาสมุนไพรเอง และก็จะบอกกับคนใกล้ๆ บ้านถ้ามีการเจ็บป่วยว่าควรจะใช้สมุนไพรตัวไหนบ้าง อย่างไร

นางมือเร่ ลากทวิพนากุล อายุ ๕๐ ปี มีความรู้เรื่องสมุนไพรจากการสอนของพ่อแม่ ซึ่งจะแนะนำให้ต้มน้ำต้มสมุนไพรเป็นประจำ ยาที่ต้มพ่อแม่จะบอกว่า ยาที่ต้มให้ต้มชื่ออะไร แล้วแก้อะไร ได้บ้าง สมุนไพรที่รู้จักก็มีหลายชนิด และส่วนใหญ่ที่รู้จักก็จะใช้เป็นประจำในการรักษาตนเอง และครอบครัว และขณะเดียวกันก็ได้บอกให้กับลูกหลานได้รู้ว่าสมุนไพรชื่ออะไร รักษาโรคอะไรได้บ้าง เพื่อการรักษาสุขภาพตนเองทั้งในยามที่มีสุขภาพดีและเจ็บไข้ได้ป่วย

นายภรดา พนาไพรโรจน์ อายุ ๔๐ ปี มีความรู้เรื่องสมุนไพรจากการสอนของพ่อแม่ ซึ่งพ่อแม่จะบอกให้ตอนที่ไม่นอน ซึ่งถ้าไม่นอน เจ็บไข้ ก็จะใช้สมุนไพรมารักษาและก็จะบอกให้รู้ว่ายานี้ชื่ออะไร มีสรรพคุณอย่างไร เพราะในอดีตไม่มีสถานีนามัย และสมุนไพรที่รู้จักก็มีหลายชนิด และส่วนใหญ่ที่รู้จักก็จะใช้เป็นประจำในการรักษาตนเองและคนในครอบครัว

นางมือกระดา พนาธราศิริ อายุ ๓๐ ปี มีความรู้เรื่องสมุนไพรจากการสอนของพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ซึ่งก็จะคุยให้ฟังในตอนเช้าและเย็น เมื่อทุกคนได้อยู่พร้อมหน้ากัน และตอนที่ไม่นอน เนื่องจากในอดีตไม่มีสถานีนามัย สมุนไพรที่รู้จักก็มีหลายชนิดส่วนใหญ่ที่รู้จักก็จะใช้เป็นประจำในการรักษาตนเอง และครอบครัว และขณะเดียวกันก็ได้บอกให้กับคนใกล้ๆ บ้านที่สนใจ เพื่อการรักษาในยามที่ไม่สบาย เจ็บไข้ได้ป่วย

นายสุคชัย ทอระสุ อายุ ๒๙ ปี ได้รับการถ่ายทอดมาจากพ่อแม่ เช่น การเข้าป่าไปกับพ่อแม่และระหว่างทางพ่อแม่ก็จะแนะนำสมุนไพรชนิดต่าง ๆ ที่พบ ว่าคืออะไร มีสรรพคุณอย่างไรมีวิธีการใช้อย่างไร และโดยส่วนตัวแล้วมักจะชอบที่จะใช้พืชสมุนไพรในการรักษาพยาบาลเบื้องต้น

นายจิระ สดโสมมองเขียว อายุ ๔๗ ปี มีประสบการณ์ในการรักษาชาวบ้านโดยการใช้พืชสมุนไพรในการรักษา อาการปวดหลังให้กับชาวบ้าน ได้รับการถ่ายทอดในเรื่องของพืชสมุนไพรมาจากปู่ย่าตายาย โดยจะมีวิธีการสอนตอนที่ตนเองไม่สบาย และตนเองก็มีการถ่ายทอดความรู้ให้กับชาวบ้านที่สนใจและชาวบ้านที่เจ็บป่วย

จากกรณีข้างต้นสามารถกล่าวได้ว่าการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรจะเป็นการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการและอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน เรียนรู้ผ่านการบอกเล่าจากพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ทั้งในยามปกติ เมื่อพบเห็น และการได้ใช้ในการบำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บทั้งของตนเองและคนใกล้ชิด รวมทั้งการใช้เป็นปกติในชีวิตประจำวันเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ

อย่างไรก็ตามเมื่อความเจริญเริ่มหลั่งไหลเข้าสู่ชุมชน เริ่มมีถนนหนทางที่สะดวกสำหรับการออกมาติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก และที่สำคัญคือการมีสถานีนามัยเข้าไปตั้งถึงในชุมชน การใช้สมุนไพรในการสร้างเสริมสุขภาพและการบำบัดรักษาโรคก็เริ่มลดลงอย่างรวดเร็ว ดังการสะท้อนของชาวบ้านหลายคน

“ปัจจุบันนี้คนส่วนใหญ่จะใช้ยาแผนปัจจุบัน เพราะสะดวกสบาย หารายได้สถานีนามัยไม่ถึงชั่วโมงก็มียาไปใช้แล้ว ซึ่งถ้าไปหาในป่าก็จะต้องมีพิธีกรรมอีกหลายอย่าง ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ยุ่งยาก” (นางชุนแธ พนาศรัยสุข)

“ที่ผ่านมาเมื่อเจ็บป่วยส่วนใหญ่มักจะใช้ยาแผนปัจจุบัน ยามไม่สบาย ป่วยไข้ ก็จะไปรักษาที่สถานีนานามัยมากกว่า” (นายโพตอ คีรีประณีต)

“ปัจจุบันความเจริญเข้ามา มีสถานีนานามัย ชาวบ้านก็ไม่สนใจในเรื่องของสมุนไพรแล้ว ทำให้เยาวชนรุ่นหลังไม่รู้จักการใช้สมุนไพร” (นายสุคชัย ทอระสุ)

สำหรับการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรสู่คนรุ่นหลังพบว่าเริ่มจะขาดช่วง เด็กรุ่นใหม่มักไม่สนใจภูมิปัญญาของชุมชน ดังคำสะท้อนของชาวบ้าน

“ตนเองอยากจะทำถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้อื่นทั้งเด็กและผู้ใหญ่ แต่ก็ไม่มีใครให้ความสนใจที่เรียนรู้” (นางชุนแฮ พนาศรัยสุข)

“สมัยที่ตนเองเป็นเด็ก จะมีความรู้เรื่องสมุนไพรมากกว่าเด็กในยุคนี้มาก เด็กในสมัยปัจจุบันไม่ค่อยรู้เรื่องสมุนไพรแล้ว” (นายภรดา พนาไพรโรจน์)

“สมัยตอนเป็นเด็กจะมีความรู้เรื่องสมุนไพรมาก เพราะพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายได้สอน ได้บอกให้รู้ในทุกๆ วัน และตอนที่ไม่มีสบาย แต่เด็กในปัจจุบันไม่สนใจสมุนไพร ส่วนใหญ่จะรู้จักยาแผนปัจจุบันมากกว่า” (นางมือกระดา พนาธราศิริ)

“ในสมัยก่อนคนในชุมชนมีความรู้ในเรื่องของพืชสมุนไพรกันมาก เพราะมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ เนื่องจากไม่มีสถานพยาบาลก็เลยต้องพึ่งพืชสมุนไพรในการบรรเทาอาการเจ็บป่วย แต่ปัจจุบันเยาวชนรุ่นใหม่แทบที่จะไม่รู้จักพืชสมุนไพรเลย เนื่องจากไม่ได้รับการถ่ายทอดและไม่มี ความสนใจที่จะเรียนรู้” (นายจีจะ สดใสหม่อมเขียว)

แม้ว่าสมุนไพรจะลดบทบาทลงทั้งในด้านการสร้างเสริมสุขภาพและการบำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บของชาวบ้านในชุมชน แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านจำนวนไม่น้อยก็ยังคงมีการใช้สมุนไพรอยู่บ้างแม้ว่าจะลดลง เมื่อพิจารณาสถานการณ์การใช้สมุนไพรในชุมชน สามารถจำแนกได้เป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ สมุนไพรที่ยังใช้อยู่เป็นปกติในวิถีชีวิตประจำวัน สมุนไพรที่ชาวบ้านรู้จักแต่ไม่มีการใช้หรือใช้น้อย และสมุนไพรที่หายากใกล้สูญพันธุ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ สมุนไพรที่ยังใช้อยู่เป็นปกติในวิถีชีวิตประจำวัน

สมุนไพรประเภทนี้มักมีสรรพคุณเป็นอาหารด้วย เช่น พริก กระเทียม หัวหอม ตะระไคร้ ขิง ข่า เป็นพืชผักที่ใช้ปรุงเป็นอาหาร และสมุนไพรอีกประเภทหนึ่งที่ชาวบ้านยังใช้อยู่ค่อนข้างมาก คือสมุนไพรที่นำมาต้ม/ชงเป็นชาดื่มแทนน้ำ ซึ่งจะพบเห็นในหลายครอบครัวโดย คนที่ดื่มสมุนไพรประเภทนี้มักเป็นผู้ใหญ่วัยกลางคนจนถึงผู้สูงอายุ ส่วนเด็ก ๆ และคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยได้ใช้

๒.๒ สมุนไพรที่ชาวบ้านรู้จักแต่ไม่มีการใช้หรือใช้น้อย

สมุนไพรที่ชาวบ้านรู้จักแต่มักจะไม่ใช้หรือมีการใช้ประโยชน์น้อย เป็นสมุนไพรที่รักษาอาการเจ็บป่วยทั่วไป แต่ชาวบ้านหันไปพึ่งยาแผนปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากการให้ผลรวดเร็ว และสะดวก เช่น การบำบัดอาการปวดหัวตัวร้อน ท้องเสีย โรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจ เป็นต้น

๒.๓ สมุนไพรที่หายากใกล้สูญพันธุ์

ในพื้นที่ป่าของหมู่บ้านแต่เดิมมีสมุนไพรหลายประเภท รวมทั้งสมุนไพรที่หายาก ในระยะที่ผ่านมาสมุนไพรหายากหลายประเภทที่ตลาดมีความต้องการได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากมีพ่อค้าเข้ามาจับซื้อ และให้คนเข้ามาค้นหาแล้วก็ขุดหรือนำออกมาใช้จนทำให้สมุนไพรที่มีอยู่ลดจำนวนลงจนเกือบหมดไป

ตอนที่ ๓ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

๑. ระบบความสัมพันธ์ของชุมชน

๑.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ในความเชื่อของปกากะญอนั้น ได้บันทึกตำนานการสร้างนี้ไว้ในลำนำ “ทา ทู ทา ยวา” ซึ่งเป็นทาบที่บันทึกตำนานการกำเนิดของสรรพสิ่งและเชื่อว่า ในอดีตกาลอันไกลโพ้นนั้น ไม่มีสิ่งใด ๆ ในโลกจักรวาลนี้เลย นอกจาก ลม ฟ้า และ พายุ

เป็นการสะท้อนความเชื่อว่า โลกจักรวาลนั้นเป็นสิ่งสร้างตามอำนาจเหนือธรรมชาติของ ยวา ยาว เป็นเจ้าผู้ครอบครอง (เกอะจา) ของสรรพสิ่งทั้งหมดทั้งมวล มนุษย์เป็นเพียงผู้ใช้และผู้ดูแลเท่านั้น ตำนานการสร้างโลกและสรรพสิ่งบันทึกไว้สั้น ๆ มีคำอธิบายเรื่องเล่าที่เป็นตำนาน ซึ่งมีอยู่หลายเรื่องเล่าที่แตกต่าง มากมายแต่จะไม่ขอกล่าวในที่นี้กัน

ชาวปกากะญอจะมีพิธีกรรมอย่างหนึ่ง เรียกว่า พิธีเลี้ยงหม้อคาเชลล์ด้วยไก่ ๑ ตัว หมู ๑ ตัว ทุก ๆ ปี เพื่อเป็นการตอบแทนพระคุณของหม้อคาเชลล์ที่คอยดูแลมนุษย์และสรรพสิ่งแทนยาว ยามใดที่มนุษย์ต้องอยู่ในโลกนี้จึงต้องระลึกอยู่เสมอว่า ดินแดนนี้มีเจ้าของ ที่คอยดูแลอยู่ นอกจากหม้อคาเชลล์ จะทำหน้าที่ดูแลสรรพสิ่งแล้วยังเป็นกำหนดชะตาชีวิตให้มนุษย์ด้วย หม้อคาเชลล์จะสถิตอยู่ในดินแดนระหว่างชีวิตและความตายอยู่ระหว่าง โลกของผู้เป็นและโลกของผู้ตาย

ความเชื่อของปกากะญอเกี่ยวกับสรรพสิ่งมีเจ้าของนี้สะท้อนระบบคิดเชิงนิเวศวิทยาที่มนุษย์ต้องรักษาความสมดุลของธรรมชาติ ดังนั้นกรรมสิทธิ์เหนือสรรพสิ่งในโลกนี้มนุษย์มีสิทธิ์เพียงการใช้ประโยชน์และการดูแล ไม่อาจจะเมิดกฎเกณฑ์ตั้งที่ยวา ได้ตั้งไว้ ว่ามนุษย์เป็นได้แต่เพียง ผู้ใช้เท่านั้น ทุกปีก่อนฤดูลงทำนาหรือทำไร่ ชาวปกากะญอ จึงต้องประกอบพิธีบอกกล่าวแก่เจ้าชีวิตผู้ดูแล เพราะการลงมือทำนาทำไร่จะต้องตัดฟันไถไม้ไผ่หญ้า จะต้องขุดพลิกหน้าดิน ซึ่งเหมือนกับการทิ่มแทงผืนดินทำให้เกิดการเจ็บป่วยแก่ผืนแผ่นดิน อีกทั้งต้องไปเหยียบย่ำสรรพสิ่งเล็กน้อยที่อยู่บนผืนดินไม่ว่า กบ เขียด จิ้งหรีด ล้วนเป็นชีวิตที่อาศัยร่วมใน ผืนดิน ที่อยู่ภายใต้การดูแลของหม้อคาเชลล์ด้วยกันทั้งนั้น หากมนุษย์จะเข้าไปเกี่ยวข้อง เปลี่ยนแปลงหรือรบกวนวงจรชีวิตของสรรพสิ่งเหล่านี้ก็ต้องกระทำด้วยความรู้ระมัดระวัง ด้วยความนิ่มนวลและด้วยความเคารพ เพราะเราไม่อาจจะเมิดกฎเกณฑ์ได้

๑.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

นอกจากความรู้ที่บันทึกในลำนำ “ทา” และนิทานปรัมปราเกี่ยวกับการสร้างแล้ว ชาวปกากะญอยังเชื่อว่า การเกิดมาในโลกนี้ เป็นเพียงช่วงเวลาหนึ่ง ที่จะมาใช้ชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์. เกิดมาเพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพ เลี้ยงลูกหลานให้เติบโตใหญ่ และดูแลบ้านเกิดเมืองนอนของตนต่อ การเกิดมารในโลกนี้เป็นเพราะหม้อคาเชลล์ลิขิตให้เกิดมา

ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เกิด การการเรียนรู้สภาพแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ โดยมีความเชื่อ การเรียนรู้ เป็นกรอบการในการจัดวาง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในสังคมปุกาเกอญอก็เช่นเดียวกัน ความเชื่อในเรื่องขวัญเป็น กรอบสำคัญในการ ได้มาซึ่งความรู้ และแนวทางในการปฏิบัติ

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติของชาวปุกาเกอญอวางอยู่บนความเชื่อ เรื่องขวัญ "เกะลา" ชาวปุกาเกอญอเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนจะมีเกะลา อยู่ ๓๗ ประการ ในตัวมนุษย์มี ๕ เกะลาอยู่กับตัว และอีก ๓๒ เกะลานั้นจะไปผูกไว้ในชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหมด เช่น ปลา เขียด สุนัข จิ้งหรีด ฯลฯ การมองมนุษย์ในฐานะมนุษย์แห่งความสัมพันธ์กับสรรพชีวิตนี้ ก่อให้เกิดพฤติกรรมของ การดำรงชีวิตในป่าที่ต้องอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ในวัฏจักรชีวิตของมนุษย์จึงสัมพันธ์กับธรรมชาติตั้งแต่ เกิดจนตาย ความเชื่อ ในความสัมพันธ์ระหว่างขวัญ / เกะลา ของมนุษย์ผูกพันกับต้นไม้เป็น การ สะท้อนการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นความเชื่อเรื่องของขวัญที่ต้องผูกพันอยู่กับธรรมชาติตามคติ ความเชื่อของ ปุกาเกอญอเป็นการผูกขวัญ / เกะลา เพื่อเรียนรู้คุณธรรมศีลธรรม หรือ คำสอนเตือนใจ ที่มนุษย์ต้องเรียนรู้จากธรรมชาติ ปุกาเกอญอเชื่อว่า ผืนป่าเป็นแหล่งความรู้ เป็นหนังสือเล่มใหญ่ ที่จะ สอนเกี่ยวกับการดำรงชีวิตในโลก ขวัญ / เกะลา หรือจิตวิญญาณของปุกาเกอญอจึงต้องเรียนรู้จากจิต วิญญาณของต้นไม้ป่าไม้

ต้นไม้ได้ให้ชีวิตอย่างซื่อสัตย์ต่อผืนแผ่นดิน เฝ้าดูแลปกคลุมให้ความร่มรื่นแก่แผ่นดิน ไม่ให้ถูกแดดฝนแผดเผาชะล้างจนเสียสภาพความสมดุล ถึงแม้กาเกอญอจะต้องตัดฟันต้นไม้เพื่อเป็นที่ เพราะปลูกประตังชีวิต แต่ก็ทำด้วยความเคารพและด้วยความระมัดระวังอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ ข้อความ เชื่อในเจ้าป่าเจ้าเขา

วัฒนธรรมและระบบความเชื่อเรื่องขวัญนี้เป็นฉลาดของบรรพชนปุกาเกอญอ ที่ต้อง ถ้ายทอดวิถีชีวิตแห่งการพึ่งพาป่าเขาแก่ยุวชนรุ่นหลัง ความผูกพันดังกล่าวนี้ กลายเป็นยุทธวิธีสำคัญ ใน ยุคที่มนุษย์ไม่เคารพในธรรมชาติ เห็นผลประโยชน์ของตนเฉพาะหน้า ซึ่งมีแต่จะขูดรีดและเอาแต่ได้ โดย ไม่คำนึงถึงสิ่งที่จะหวนกลับมาหาตน ขวัญของกาเกอญอจะสามารถผูกพันกับ ธรรมชาติ ได้ก็ต่อเมื่อเยาวชนกาเกอญอยังคงเชื่อมั่นในศักยภาพของวัฒนธรรมของตน ที่จะเป็นหนทาง ความรอดของการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับกระแสสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน

ความเชื่อเกะลาในวัฒนธรรมของชาวปุกาเกอญอนั้นยังเป็นก เรผูกชีวิตมนุษย์ไว้กับ ความอยู่รอดของธรรมชาติ ความอยู่รอดของชีวิตจึงไม่ใช่ในระดับกายภาพเท่านั้น แต่รวมถึงความอยู่รอด ระดับจิตวิญญาณของสังคม ปุกาเกอญอ เพราะความสัมพันธ์และผูกพันกับสรรพชีวิตผ่านความเชื่อเรื่อง เกะลา นั้นเป็นจุดเชื่อชีวิตมนุษย์ทั้งโลกปัจจุบันและโลกในอนาคต คือ โลกของผู้ตาย ถ้ามนุษย์ทำลาย ล้างจิตวิญญาณของตนที่สิงสถิตย์อยู่ในธรรมชาติ สิ่งนั้นก็ย้อนกลับมาทำลายมนุษย์เอง

วิถีคิดเช่นนี้ ดูเหมือนว่าเป็นสามัญสำนึก มนุษย์ทุกคนในโลกน่าจะรู้และสามารถรักษาชีวิตสัตว์นานาชนิดเพื่อเป็นแหล่งอาหารแต่มนุษย์กลับทำลายอยู่เสมอ

๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม

ปุกาเกอะญอมีคำเรียกมนุษย์ในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิต คือ เป็นสิ่งที่มีชีวิตเกิดมาในโลกนี้และได้การคุ้มครองดูแลของผืนแผ่นดิน และถ้าจะเรียกมนุษย์ในฐานะที่เป็นคนที่มีเหตุผลมีวัฒนธรรม ดังนั้นแท้ที่จริงแล้วคำว่า "ปุกาเกอะญอ" มีความหมายครอบคลุมถึงคนทุกวัฒนธรรมและครอบคลุมถึงคนทุกวัฒนธรรม และครอบคลุมถึงมนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ที่เกิดมาในสังคม ซึ่งกาเกอะญอจะมีความเชื่อตามเรื่อง "ยวาเป็นผู้สร้าง" ข้างตนว่าเป็นพี่คนโตที่จะต้องคอยรับผิดชอบความผา ชาวปุกาเกอะญอ ถือว่า ลูก ๆ ของบรรดา น้อง ๆ ที่เกิดมาจากแหล่งชีวิตเดียวกัน

ชาวปุกาเกอะญอถือว่าทุกคนเป็นลูกหลานของผืนแผ่นดินที่อาศัยอยู่ ภายใต้การคุ้มครองของผู้เป็นแม่แห่งผืนแผ่นดินควรจะห่วงหาและรักษาผืนดินโดยไม่เบียดเบียน และนอกจากนั้นคติเตือนใจอีกหลายอย่าง

ความสมานสามัคคียังเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะเชื้อร้อยชุมชนกาเกอะญอให้สามารถดำรงอยู่เป็นบ้านเกิดเมืองนอนของลูกหลานที่เกิดขึ้นใหม่ เป็นชุมชนที่เปิดโอกาส ให้กับทุกคนได้เข้ามาเกิดได้ เพราะมนุษย์ทุกคนที่เกิดมานั้น พ่อแม่จะรักเขาเสมอและเทียมเท่ากัน ความแตกต่างระหว่างมนุษย์ที่มาจากต่างพ่อต่างแม่ ก็อาจจะคิดไม่เหมือนกัน เป็นเรื่องปกติของชีวิต เปรียบเสมือนนิ้วมือของมนุษย์ ทั้ง ๕ นิ้ว ที่ไม่ได้มีขนาด และความสูงเท่ากัน ดังนั้นการให้ความเคารพนับถือกัน ไม่เบียดเบียนไม่ดูถูก จึงเป็นคุณธรรมสูงสุดในความคิดของชาวปุกาเกอะญอ

ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในโลกใบนี้ ปุกาเกอะญอถือว่า ต่างทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจาก หมือคาเซด ให้มาชีวิตในโลกนี้เพียงชั่วคราว ชั่วยาม จะทะเลาะเบาะแว้งแย่งชิงต่อสู้กันในเรื่องที่ไม่อาจจะนำกลับไปในโลกอื่น นั้นเป็นเรื่องที่ไม่ควรทำ ทุกคนควรให้การอภัยต่อกัน คนเราจะหนีความผิดพลาดในชีวิตไม่ได้ จึงจำเป็นต้องยอมรับในความแตกต่างในความหลากหลาย และให้โอกาสในความผิดพลาดของกันและกัน

ปุกาเกอะญอจะเกลียดคนที่เหยียบหัวกัน จะชังคนที่เอาเปรียบผู้อื่น โดยอธิบายให้ลูกหลานฟังว่า ถึงความชั่วร้ายของการเอาเปรียบผู้อื่น เป็นการสอนให้สมาชิกในสังคมอยู่กันอย่างเอื้ออาทร ไม่ควรจะถูกเหยียดหยามคนที่ต่ำกว่าเพราะปุกาเกอะญอถือว่า ตนเป็นเชื้อสายไม้แค ลูกก็กำพร้าวที่จะถูกเอาเปรียบ จากคนหมู่มากเสมอ และไม้แค เป็นด้อยสิทธิ ไม่มีอำนาจ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดูแล ลูกกำพร้าวและแม่หม้ายตามศักยภาพของชุมชน เพราะเด็กกำพร้าวและแม่หม้าย ถือว่าเป็นคนจนที่สุดในหมู่คนจนบนภูเขา ถ้าเป็นปกแกอญอ ไม่ดูแลคนด้อยโอกาสเหล่านี้ ก็จะทำให้ชุมชนไม่สงบสุขและต้องทำพิธีขอโทษเจ้าที่ที่ทุกคนได้อาศัยพื้นที่เขาอยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์ในสังคมของชาวปุกาเกอะญอ มีปรากฏผ่านบทบาทมากมาย ตั้งแต่รายละเอียดของชีวิตแต่ละวันที่บรรพชนได้ประสบ และ

ปฏิบัติมา การทำงานที่บรรพบุรุษได้ต่อสู้และร่วมกันสร้างให้เป็นประวัติศาสตร์ที่ควรแก่การจดจำและควรแก่การปฏิบัติของอนุชนรุ่นหลัง

วิธีการสอนของปู่กาเกอะญอ โดยเลือกจากสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ทำให้เข้าใจง่าย และสามารถจดจำได้ดี เพราะอาศัยส่วนต่าง ๆ ของสัตว์เลี้ยง บางชนิดสื่อเป็นตัวบท ของการสั่งสอน ปี่แอร์ บูตีเออร์ พุดถึงทุนทางวัฒนธรรมว่าอยู่ในตัววัตถุ ที่จะป็นรหัสบางอย่างที่เป็นความหมายเฉพาะกลุ่ม และเฉพาะในชนชั้นนั้น ๆ และหากว่าคนใดคนหนึ่งครอบครองวัตถุ ทางวัฒนธรรมเหล่านั้น ก็จะทำให้ตนเองแตกต่างอย่างโดดเด่นกว่าคนอื่น ๆ ในสังคม

ในสังคมปู่กาเกอะญอนั้น ให้ความสำคัญในการเคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ทุกๆ คนที่เกิดมาในโลกนี้ แม้จะยากดีมีจนปานใดต่างก็มีความสำคัญต่อชุมชนต่อโลกต่อประวัติศาสตร์ของความเป็นมนุษย์ทั้งสิ้น เพราะทุกคนที่เกิดมานั้น จะต้องมีส่วนในการปั้นแต่งสังคม ที่ตนเองอาศัยอยู่ มีส่วนในการสร้าง เปลี่ยนแปลงสังคมให้น่าอยู่น่าอาศัยมากขึ้นหรืออาจจะทำให้เกิดการทำลายได้

ดังนั้นการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ จึงต้องมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความสมัครสมานสามัคคีในการทำงานและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติฉันพี่น้องที่เกิดมาจากแหล่งชีวิตที่เดียวกัน

ความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันดังที่ธรรมชาติเป็นแบบอย่างในการดำรงอยู่ร่วมกัน มนุษย์ไม่สามารถแยกตัวออกจากธรรมชาติได้ และขณะเดียวกันธรรมชาติไม่สามารถที่จะดำรงอยู่อย่างอิสระขาดการเอาใจใส่และการทำมาหากินของมนุษย์ไว้เช่นกัน

ดังนั้นการทำความเข้าใจธรรมชาติและระบบศีลธรรมต่าง ๆ ในสังคมของคนปู่กาเกอะญอ จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยธรรมชาติเป็นกรอบคิดและแนวทางปฏิบัติของชาวปู่กาเกอะญอ

๒. การเรียนรู้ในชุมชน

๒.๑ การเรียนรู้โดยชุมชน

การเรียนรู้แบบนี้แบ่งเป็น ๒ ระดับคือ ระดับครอบครัว-เครือญาติ และชุมชน

๑) การเรียนรู้ในครอบครัว

๑.๑) การเรียนรู้ในชีวิตประจำวัน

เป็นการเรียนรู้ที่สร้างสำนึกความเป็นปู่กาเกอะญอให้แก่ลูกของพ่อแม่ เป็นการเตรียมบทบาททางสังคมให้กับสมาชิกใหม่ของสังคม ได้แก่

ก) การสั่งสอนเวลากินข้าวรอบขันโตก (ใส่ โฉ เลอะ เม หล่า ทิ) เป็นการสืบทอดผ่านการสั่งสอน โดยตรงของพ่อแม่ที่เรียกว่า “โหมใส่ – ป่าซอ” (แม่สอน พ่อสั่ง) ดังคำพังเพยว่า “สอนลูกสอนหลาน สอนตอนมากินข้าวด้วยกันรอบขันโตก”

ข) การเล่านิทานก่อนนอนเปิดโอกาสให้พ่อแม่ได้สั่งสอนลูกก่อนนอน ดังคำพังเพยอีกบทที่ว่า “สอนลูกสอนหลานอีกครั้งหนึ่ง สอนก่อนนอน” บ้านของชนเผ่ากะเหรี่ยง

ยังมีห้องนอนรวม โดยมีเตาฟิงอยู่ตรงกลาง ลูกหลานนอนสองด้านของเตาฟิงใกล้พ่อและแม่อย่างอบอุ่น ช่วงเวลาหลังอาหารเย็น พ่อแม่มักจะเล่านิทาน ในเนื้อหาของนิทานจะคติ สอนใจ ควบคุมอยู่ด้วย

ค) ลูกติดสอยห้อยตามพ่อแม่ในการทำงาน จนเผ่ากะเหรี่ยงคำกล่าวที่ว่า “พ่อสอนลูกชาย แม่สอนลูกสาว” ซึ่งสะท้อนให้เห็นการแบ่งบทบาทหน้าที่ของพ่อแม่อย่างชัดเจน ทั้งในด้านการศึกษา การสืบทอดและการทำกิน ส่งผลให้มีความสัมพันธ์ในสังคมที่ลูกชายติดตามพ่อ ลูกสาวติดตามแม่ ลูก ๆ พยายามเลียนแบบพ่อแม่ทุก ๆ อย่าง

ง) การแบ่งที่มีอยู่ร่วมกัน ในภาษากะเหรี่ยงมีคำกล่าวที่ว่า “ด่า เตะ เคะ” ซึ่งแปลว่า “การแบ่งเนื้อสัตว์ที่ล่าได้ให้เพื่อนบ้าน” ในสมัยก่อนผู้ใดล่าสัตว์ได้จะแบ่งให้ทุกคนครบถ้วนในหมู่บ้าน โดยแบ่งให้ พี่ชาย ผู้อาวุโส เครือญาติ และเพื่อนสนิทก่อน หัวหน้าครอบครัวจะจัดแบ่งเนื้อสัตว์ที่ล่าได้ เช่น แก้ง กวาง หรือ หมูป่า เป็นต้น

จ) ประเพณีเรียกแขกมากินอาหารและประเพณีเรียกญาติสนิทมาดื่มเหล้า ประเพณีทั้งสองนี้มีกิจกรรมคล้าย ๆ กัน แต่ต่างกันบ้างในรายละเอียด ตามประเพณีของชนเผ่ากะเหรี่ยงนั้น เมื่อมีแขกมาหมู่บ้าน จะได้รับการเชื้อเชิญให้ไปกินข้าวตามหมู่บ้านต่าง ๆ โดยพ่อแม่เป็นผู้ส่งให้ลูกออกไปเรียกแขกมากินข้าว แขกต้องเดินไปกินข้าวทั่วทั้งหมู่บ้าน ขณะเดียวกันก็จะเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ที่นับถือและญาติสนิทมาร่วมดื่มเหล้าด้วย

๑.๒) การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมในระดับครอบครัว

ในระดับครอบครัวมีพิธีกรรมหลายอย่าง แต่ที่แสดงให้เห็นเด่นชัดถึง การสืบทอดองค์ความรู้มีอยู่สองพิธีกรรมด้วยกัน คือ พิธี “เอาะบกะ” หรือ เซ่นไหว้บรรพบุรุษและ พิธีกรรมในวงจการผลิตของไร่หมุนเวียน

ก) รูปแบบและองค์ความรู้ในการสืบทอด โดยผ่าน “พิธีเอาะบกะ” ในระดับครอบครัว การสืบทอดพิธีนี้เริ่มตั้งแต่พิธีแต่งงานของคู่บ่าวสาวที่มีขั้นตอนหนึ่งเรียกว่า “เอาะซอ เกาะ เก” แปลว่า “กินไก่บรรพบุรุษ” ถือเป็นขั้นตอนสำคัญมาก เพราะเป็นการยืนยันต่อหน้าบรรพบุรุษ ในการเริ่มต้นครอบครัวใหม่ เพื่อขยายการสืบทอดเผ่าพันธุ์ในเครือญาตินั่นเอง

ข) การสืบทอดโดยผ่านพิธีกรรมในวงจการผลิตของไร่หมุนเวียน ในระดับครอบครัว ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ รูปแบบ ดังนี้

- รูปแบบการสืบทอดและองค์ความรู้โดยผ่านพิธีมัดมือเจ้าของงาน พิธีนี้เป็นพิธีมัดมือมอบหมายงานการผลิตเดิมที่พ่อแม่เป็นหลัก เมื่อลูกโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่จะรับงานนี้แทน โดยเริ่มจากลูกคนโต

- รูปแบบการสืบทอดโดยผ่าน “พิธีปลุกแม่ข้าว ๗ หลุม” (สูบือใหม่ปกา) “แม่ข้าว ๗ หลุม” เป็นหัวใจของการผลิตไร่หมุนเวียน ซึ่งสืบทอดจากความเชื่อ “โถบิซัว” หรือ “นกขวัญข้าว” ซึ่งมีตำนานการเล่ามาของบรรพบุรุษ

- รูปแบบการสืบทอดโดยผ่านพิธีกรรมอื่น ๆ ในรอบการผลิตของไร่หมุนเวียนพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบการผลิตของไร่หมุนเวียนแต่ละขั้นตอนมีมากมาย

๒) การเรียนรู้ในระดับชุมชน

๒.๑) รูปแบบการเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ คือ พิธีกรรมเกิด พิธีกรรมแต่งงาน พิธีงานศพ พิธีกรรมปีใหม่และกลางปีการผลิต พิธีกรรมขอมาและความร่วมมือ

ก) การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมการเกิด “ดื้อต่ำเบล” พิธีกรรมเกิดเป็นพิธีกรรมสำคัญระดับชุมชน ชุมชนทุกคนต้องร่วมฉลองในวันที่เด็กเกิดออกมา เพื่อแสดงให้เห็นว่า เด็กเกิดมาคนหนึ่ง มิใช่เป็นเรื่องส่วนตัว แต่เป็นเรื่องของคนทั้งชุมชน ที่ต้องร่วมให้การต้อนรับ ให้เกียรติและแสดงความยินดีด้วย พอเด็กเกิด จะตัดสายสะดือเด็กใส่กระบอกไม้ไผ่

ข) การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรม “ดื้อเทาเซไขเบล” (พิธีหยุดงานเพื่อฉลองหัวหมูในพิธีแต่งงาน) ขั้นตอนสำคัญตอนหนึ่งของพิธีแต่งงาน คือ หนุ่มสาวซึ่งเป็นเพื่อเจ้าบ่าวต้องแบกหัวหมู แต่งงานเรียกว่า “เทาเซไข” (แปลว่า หมูตัวที่ถูกแบกหัว) กลับไปให้พ่อแม่ของเจ้าบ่าวที่บ้าน พ่อแม่ของเจ้าบ่าวจะต้มหัวหมูในตอนกลางคืน เพื่อร่วมฉลองงานแต่งในตอนเช้า

ค) การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมศพ “ดื้อนาเกรอะเกรอะ” พิธีวันสุดท้ายของงานศพที่จะเอาศพไปเผาหรือ เอาไปฝัง ทุกคนในชุมชนต้องพักผ่อน หยุดงาน ๑ วัน เพราะเชื่อว่า คนตายยังมองเห็นหรือโลกหน้า ผู้คนทางดลกหน้าถามว่ามาคนเดียวหรือ คนตายจะมองกลับไปมองข้างหลัง ถ้ามีคนทำงานในวันนั้น เขาจะบอกว่า กำลังคนเตรียมตัวอยู่

ง) การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมปีใหม่และกลางปีผลิต “หนีซอไข และล่าคูปู” เป็นพิธีกรรมระดับชุมชนที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการสืบทอดของชุมชนในเรื่องการผลิตระบบไร่หมุนเวียน ความสำคัญของพิธี คือ ถ้ายังไม่ได้ทำพิธี ชุมชนจะไปจองพื้นที่ทำกิน และพื้นที่ไร่ใหม่ ไม่ได้เด็ดขาด รูปแบบการสืบทอดองค์ความรู้โดยผ่านพิธีขอมา และความร่มเย็น “มาเกตาเดาะ เอาเซื่อตา” เป็นกฎศรัทธาและเคร่งครัดอีกกฎหนึ่งของชนเผ่ากะเหรี่ยง ที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมความสัมพันธ์ของหนุ่มสาวและ ทุก ๆ คนในชุมชน

๒.๒) การเรียนรู้ผ่านกิจกรรมในรอบปีการผลิตในระดับชุมชน การสืบทอดในรอบปีการผลิตไปยังเด็ก ๆ และหนุ่มสาว มี ๒ กิจกรรมหลัก คือ การพืงนิทานในฤดูกิน “แซว” หรือเรียกว่า “ฤดูกินข้าวเม่า” และ การ “ดู แกว” หรือ เปาเซาสัตว์ในฤดูเก็บเกี่ยว

ก) การพืงนิทานในฤดูกินข้าวเม่า ถือว่าเป็นช่วงแห่งการสืบทอดบทสอนของผู้เฒ่าผู้แก่ในระดับชุมชน นอกเหนือจากการพืงนิทานจากพ่อแม่ในชีวิตประจำวัน

ข) การเปาเซาสัตว์ “ดูแกว” ในฤดูเก็บเกี่ยวของหนุ่มสาวกะเหรี่ยงในฤดูนี้เด็กหนุ่มสาวชาวกะเหรี่ยงจะเตรียม “เซาสัตว์ หรือ แกว หลายชนิด บ้างทำด้วยไม้ หรือ ไม้ไผ่ บ้าง

ทำด้วยเขาสัตว์ ทั้งนี้เชื่อว่าการเปาเขาสัตว์เป็นเรียกขวัญข้าวให้กลับมาก ถ้ามีเสียงเขาสัตว์มากมายอย่างไพเราะเพราะพริ้ง จะได้ผลผลิตข้าวมาก

๒.๑ การเรียนรู้จากหน่วยงานภายนอก

๑) การเรียนรู้ตามระบบการศึกษา

๑.๑) โรงเรียนบ้านแม่ระเมิง (ป.๑ - ม.๓)

ในชุมชนมีโรงเรียนของสำนักงานการประถมศึกษาตั้งอยู่ เป็นโรงเรียนขยายโอกาส ปัจจุบันเปิดสอนตั้งแต่ระดับประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๓ การเรียนการสอนของโรงเรียนมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการส่งผลต่อการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพร เนื่องจากโรงเรียนได้ดึงเอาเวลาส่วนใหญ่ที่เด็กจะอยู่กับครอบครัวซึ่งจะได้รับการสืบทอดและปลูกฝังอุดมการณ์ของชุมชนออกไป นอกจากนั้นการสอนวิชาที่กำหนดจากภายนอกภายใต้วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์กลไกทำให้วิธีคิดและโลกทัศน์ของเด็กที่เข้ารับการศึกษามีเปลี่ยนไป เห็นคุณค่าภูมิปัญญาและของดีที่มีอยู่ในชุมชนเป็นเรื่องล้ำค่าไม่ทันสมัย แม้ว่าโรงเรียนจะมีบทบาทสำคัญและคนในชุมชนก็ให้ความสำคัญ แต่โรงเรียนก็ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับเด็กเท่าที่ควร เด็กจึงได้แต่เรียนความรู้มากกว่าการแสวงหาความรู้ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญในยุคปัจจุบัน

๑.๒) ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน อ.ท่าสองยาง

ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน เป็นการจัดการศึกษาให้แก่ผู้ใหญ่ที่พลาดการศึกษาในระบบโรงเรียน คนเรียนส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่ ซึ่งต้องออกจากชุมชนไปพบกลุ่มสัปดาห์ละครั้ง ที่บ้านแม่ระเมิง ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๑ ชั่วโมง

๑.๓) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ อ.ศรมฯ แม่ระเมิง

เป็นการจัดการศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของอาศรมพระธรรมจาริกบ้านแม่ระเมิง ใช้หลักสูตรชั้นเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ที่กำหนดโดยโครงการพระธรรมจาริก ผู้เรียนเป็นเด็กและเยาวชนในหมู่บ้าน ใช้เวลาเรียนวันอาทิตย์ มีการสอบวัดความรู้แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ ธรรมศึกษาตรี โท และเอก

๒) การเรียนรู้จากหน่วยงาน/องค์กร

๒.๑) อาศรมพระธรรมจาริก

อาศรมพระธรรมจาริกบ้านแม่ระเมิง ตั้งอยู่ในชุมชนถือเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวบ้าน มีพระธรรมจาริกอยู่ประจำ ๑ รูป ถูกส่งไปจากโครงการพระธรรมจาริก วัดศรีโสดา อ.เมือง จ.เชียงใหม่ การให้การศึกษารุ่นแก่ชาวบ้านของอาศรมฯ ทำผ่านหลายช่องทาง เช่น การจักศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การเทศนาในวันพระและวันสำคัญทางศาสนา การให้ข้อมูลข่าวสารผ่านเสียงตามสาย เป็นต้น

๒.๒) สถานีอนามัย

โดยบทบาทหลักของสถานีอนามัยจะทำหน้าที่ให้การรักษาพยาบาลชาวบ้าน แต่บทบาทหนึ่งคือการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพ เช่น การกำจัดขยะ การกินอาหารให้ถูกสุขลักษณะ เป็นต้น ช่องทางการให้การเรียนรู้มักเป็นการประชุมสัมพันธโดยใช้เสียงตามสาย (ของอาคารฯ) การติดโปสเตอร์ณรงค์และประชาสัมพันธ์ การให้คำปรึกษา/แนะนำเป็นรายบุคคล การเยี่ยมบ้าน เป็นต้น

๒.๓) หน่วยงานอื่น ๆ นอกชุมชน เช่น หน่วยทหาร, กรมป่าไม้, เกษตรอำเภอ, ปกครอง/พัฒนาชุมชน เป็นต้น

หน่วยงานเหล่านี้มีภารกิจเฉพาะที่ต้องรับผิดชอบอยู่แล้ว และจะเข้ามาในชุมชนเพื่อชี้แจงและขอความร่วมมือจากชาวบ้าน วิธีที่ใช้มักเป็นการจัดประชุมเป็นครั้ง ๆ ไป

๓) การเรียนรู้จากสื่อมวลชน

๓.๑) โทรทัศน์

ภายในชุมชนมีโทรทัศน์ไม่กี่เครื่อง โดยสภาพทั่วไปไม่สามารถรับสัญญาณโทรทัศน์จากสถานีส่งได้ การจะรับสัญญาณได้นั้นต้องใช้จานดาวเทียม ดังนั้นชาวบ้านที่มีโทรทัศน์ดูจึงเป็นชาวบ้านที่มีฐานะดี แม้ว่าจะมีชาวบ้านบางครอบครัวเท่านั้นที่มีโทรทัศน์ชม แต่การดูรายการต่าง ๆ ของโทรทัศน์ก็จะมีเพื่อนบ้านมาอาศัยดูด้วย โดยเฉพาะเด็กในหมู่บ้าน จากการสำรวจพบว่าเด็กค่อนข้างติดโทรทัศน์และได้รับอิทธิพลจากโทรทัศน์หลายประการ

๓.๒) วิทยุ

วิทยุเป็นสื่อมวลชนที่เข้าถึงชาวบ้านมากที่สุด ชาวบ้านจะรับฟังสถานีวิทยุทั้งของกรมประชาสัมพันธ์และวิทยุจากประเทศพม่า เนื่องจากที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่ไม่ห่างจากชายแดนไทยพม่ามากนัก

๓.๓) หนังสือพิมพ์

หนังสือพิมพ์เป็นสื่อหนึ่งที่เข้าถึงหมู่บ้าน แต่ไม่ค่อยแพร่หลายนัก เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่อ่านหนังสือไม่ได้ และไม่มึนนิสัยการอ่าน

๔) การเรียนรู้จากการสัมพันธ์กับสังคมภายนอก

เนื่องจากในระยะหลังการคมนาคมค่อนข้างสะดวก การติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกไม่ใช่เรื่องยุ่งยาก ชาวบ้านจึงมีการสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกทั้งการออกไปและการเข้ามาของคนภายนอก

บทที่ ๕

แนวทางการดำเนินงานในช่วงต่อไป

จากการทบทวนสถานการณ์การเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสำนึกสำหรับการฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรปกากะญอของเยาวชนบ้านแม่ระเมิง พูลสรุปได้ดังนี้

๑. องค์ความรู้และสถานการณ์สมุนไพร

องค์ความรู้ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับสมุนไพรของชุมชนที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งมีการสืบทอด ๒ ลักษณะ ได้แก่ การสืบทอดในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เรียนรู้เพื่อสืบทอดโดยการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิต และการสืบทอดในฐานะผู้ใช้องค์ความรู้ในการช่วยเหลือผู้อื่น ซึ่งการสืบทอดทั้ง ๒ รูปแบบในปัจจุบันอยู่ในสถานะน่าเป็นห่วงเนื่องจากเริ่มขาดช่วงในการสืบทอด เด็ก ๆ ที่เคยได้เรียนรู้จากพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ก็เริ่มไม่ได้เรียนรู้จากกันเนื่องจากวิถีชีวิตถูกทำให้ห่างกันมากขึ้น (ผลกระทบจากระบบการศึกษา) รวมทั้งการสืบทอดเพื่อการเป็นหมอยาสมุนไพรก็ไม่มีคนรุ่นใหม่เข้ามารับช่วง เนื่องจากหาคนสนใจไม่มี รวมทั้งความนิยมในการรักษาด้วยสมุนไพรลดลงไปเป็นอันมากจากการเติบโตของการแพทย์สมัยใหม่

สำหรับสถานการณ์สมุนไพรในปัจจุบัน สมุนไพรที่นำมารักษาโรคที่ชุมชนเคยได้ใช้ กลับกลายเป็นสิ่งล้าหลังไม่ทันสมัย ไม่ทันใจ ชาวบ้านจึงทิ้งไปพึ่งยาแผนปัจจุบันมากขึ้น สมุนไพรที่ยังคงมีบทบาทในชีวิตประจำวันยังคงมีบ้างที่ปรากฏอยู่ในลักษณะการนำมาใช้เป็นอาหาร และเป็นยาเพื่อเสริมสุขภาพ เช่น การชงกินแทนน้ำ เป็นต้น นอกจากนั้นสมุนไพรหายากบางประเภทซึ่งมีทั้งคุณค่าและมูลค่า ก็ลดลงอย่างรวดเร็วด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของชาวบ้านที่นำไปขายแก่พ่อค้า

๒. สถานการณ์เกี่ยวกับการเรียนรู้ในชุมชน

ในขณะที่การเรียนรู้ในวิถีชีวิตทั้งในระดับครอบครัวและชุมชนอ่อนแอลง การศึกษาสมัยใหม่ที่โรงเรียนเป็นตัวแทนที่สำคัญก็ไม่ได้สร้างคุณลักษณะของนักการเรียนรู้ที่ดีให้เกิดขึ้นในตัวเด็ก และคนรุ่นใหม่ได้เท่าไรนัก แต่อย่างไรก็ตาม Hidden agenda ที่แฝงอยู่ในหลักสูตรก็ทำให้เด็กที่ผ่านระบบการศึกษาไม่เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาของตนเอง บางครั้งถึงกับปฏิเสธความรู้ที่สืบทอดมาแต่โบราณของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผี เป็นต้น

แม้ว่าชุมชนจะอยู่ห่างไกล แต่ก็หนีไม่พ้นการครอบงำจากสื่อมวลชนซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญของระบบทุนนิยม บริโภคนิยม เด็ก ๆ ได้เรียนรู้วิถีชีวิตแบบใหม่ซึ่งเป็นแบบคนเมืองผ่านในโทรทัศน์ วิทยุ ที่รอกหูรอกตาอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน และนับวันก็ยิ่งจะรุนแรงและส่งผลกระทบมากขึ้น ๆ

แนวทางการดำเนินงานต่อไป

จากการดำเนินงานในระยะแรก หลังจากได้วิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ แล้วทีมงานวิจัยและชาวบ้านเห็นควรดำเนินการใน ๓ ประการ ต่อไปนี้เพื่อฟื้นฟูและสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพรของชุมชนต่อไป

๑. การจัดทำศูนย์รวบรวมสมุนไพรของชุมชน

เพื่อเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงของเยาวชน รวมทั้งยังเป็นแปลงเพาะชำสมุนไพรหายากบางชนิดที่จะนำไปส่งเสริมให้ชาวบ้านได้ปลูกและใช้สมุนไพร

๒. การส่งเสริมการปลูกและการใช้สมุนไพรในชุมชน

เพื่อให้ชุมชนได้กลับมาใช้สมุนไพรพื้นบ้านอันจะเป็นการลดภาระด้านการรักษาพยาบาล อีกทั้งยังจะเป็นการเพิ่มคุณค่าสมุนไพรในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านด้วย

๓. การจัดกระบวนการเรียนการสอนเกี่ยวกับสมุนไพรในโรงเรียน

เพื่อให้ความรู้ของชุมชนเข้าไปมีพื้นที่ในโรงเรียน และใช้โอกาส/เงื่อนไขการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียน ในการสร้างสำนึกหวงแหนและเห็นคุณค่าในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สืบทอดมา